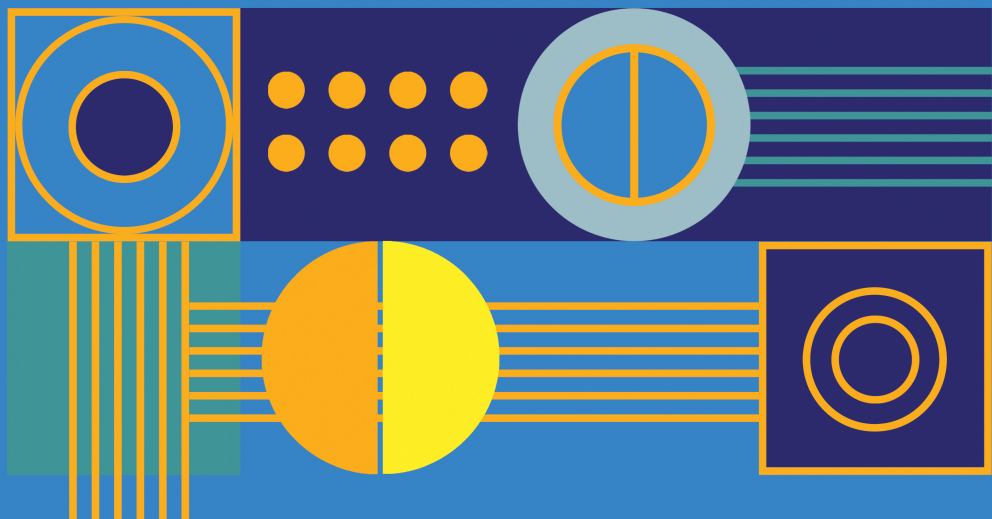


Харис Е. Имамовић

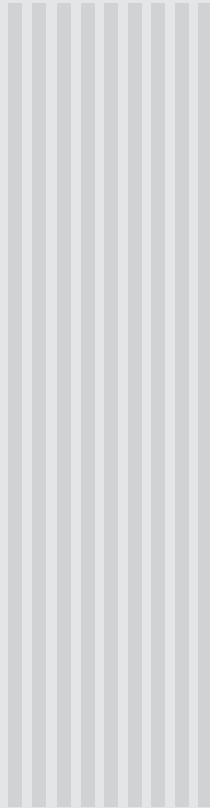
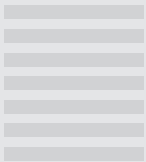
ДИГИТАЛНО НАСИЉЕ

Водич за рад са децом и младима



**ДИГИТАЛНО
НАСИЉЕ**

**Водич
за рад са децом
и младима**



Издавач:
**Народна библиотека
„Доситеј Обрадовић“
Нови Пазар**

За издавача:
Елијас Реброња

Прелом и дизајн:
Един Никшић

Штампа:
**АДМ Графика,
Краљево**



Лектура:
Ерсан С. Муховић, МА

Тираж:
300 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364.632-053.6:004.738.5(035)

316.624-053.6:004.738.5(035)

ИМАМОВИЋ, Харис Е., 1991-

Дигитално насиље : водич за рад са децом и младима
/ Харис Е. Имамовић. - Нови Пазар : Народна библиотека
„Доситеј Обрадовић“, 2023 (Краљево : АДМ графика). -
154 стр. ; 20 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз
текст. - Библиографија: стр. 139-154.

ISBN 978-86-82060-12-3

а) Насиље -- Интернет -- Превенција -- Приручници
б) Жртве насиља -- Млади -- Заштита -- Приручници

COBISS.SR-ID 84798217

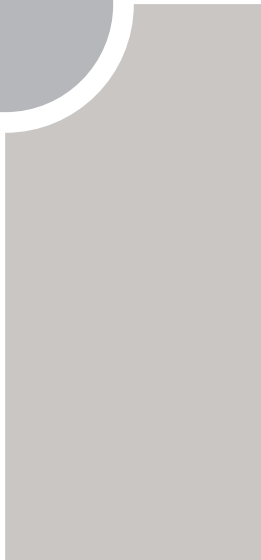
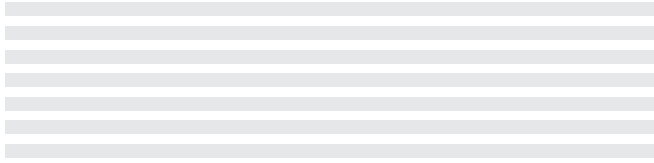


Харис Е. Имамовић

ДИГИТАЛНО НАСИЉЕ

**Водич
за рад са децом
и младима**

Нови Пазар, 2023.

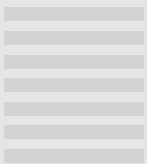
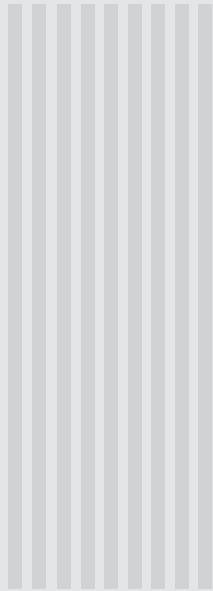


Садржај

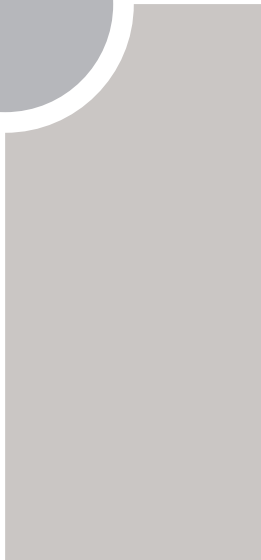
1. Увод	7
2. Дивергентност појма дигиталног насиља	15
2. 1. Однос традиционалног и дигиталног насиља	21
2. 2. Деца као ризична категорија	26
3. Актери дигиталног насиља	33
3. 1. Појам жртве	35
3. 2. Појам и врсте насилника	38
3. 2. 1. Анђео осветник (Vengeful Angel)	41
3. 2. 2. Насилник гладан моћи (Power-Hungry)	42
3. 2. 3. Штребер осветник (Revenge of the Nerd)	43
3. 2. 4. Злобне девојке (Mean Girls)	43
3. 2. 5. Непажљиви насилник (The Inadvertent Cyber Bully ili “Because I Can” Cyber Bully).....	44
4. Појавни облици и врсте дигиталног насиља	47
4. 1. Вређање (Flaming)	49
4. 2. Узнемиравање (Harasment)	50
4. 3. Оговарање и клеветање (Denigration)	51
4. 4. Лажно представљање (Impersonation)	51
4. 5. Недозвољено саопштавање (Outing)	52
4. 6. Слање непримереног сексуалног садржаја (Sexting)	52

4. 7. Обмањивање (Trickery).....	53
4. 8. Искључивање (Exclusion)	53
4. 9. Прогањање (Cyberstalking).....	54
4. 10. „Весело“ шамарање (Happy Slapping)	54
5. Правни механизми заштите	57
5. 1. Уводна разматрања.....	60
6. Међународни механизми заштите	65
6. 1. Међународни и регионални извори права	68
6. 2. Међународни и регионални извори меког права.....	84
6. 3. Пракса Европског суда за људска права.....	89
6. 4. Примери добре националне упоредноправне праксе	91
7. Национални механизми заштите	95
7. 1. Нормативни оквир Републике Србије	98
7. 2. Стратешки оквир Републике Србије.....	117
7. 3. Саморегулација.....	118
8. Превенција дигиталног насиља	121
8. 1. Подизање свести и едукација	123
8. 2. Програми за заштиту деце на интернету.....	125
8. 3. Алати за пријаву насиља.....	127
8. 4. Промотивне кампање	129
9. Препоруке	133
10. Библиографија	139

1.



Увод



Протеклих деценија бележи се експанзија интенернета и све већи број присталица модерне, дигиталне технологије. Појава рачунара и програма за рад утицала је на различите промене широм света. Правилна употреба рачунара поста-ла је једна од примарних компетенција савременог доба. Своју примену рачунари и интернет су пронашли у привре-ди, образовању, јавној администрацији, науци, уметности, али и забави и свакодневnoj комуникацији.¹ Готово да нема друштвене делатности где нису нашли своју примену и до-принели бржем и квалитетнијем обављању свакодневних активности. Ако узмемо у обзир мишљење „техноскепти-ка“, који су гајили илузију да ће живот у 21. веку бити могућ без интернета и дигиталних технологија, слободно може-мо рећи да је недавна пандемија вируса COVID-19 у потпу-ности разобличила оваква мишљења. То је, пре свега, због чињенице да су се само годину дана од пандемије, дакле 2021. године, готово све кључне сфере нашег живота прак-тично преселиле у *online* свет.²

¹ Мирић Ф, Васиљевић-Продановић Д, „Виктимолошки осврт на вршњачко насиље у дигиталном окружењу“, Жртве и савремени друштвени контекст: изазови и перспективе, вол. 25, бр. 1, стр. 79.

² Петровић Д, „Дигитални ризици младих“, Млади у Србији и без-бедносни ризици, Центар за подршку женама и SeConS група за развојну иницијативу, Beograd, 2021, str. 13.

На само „клик“ од нас налазе се бројне информације и подаци за које би нам пре интернета било потребно огромно време како бисмо их пронашли, класификовали, превели, хронолошки поредали, спремили. Захваљујући интернету, планета је претворена у нешто што је Маклуан (McLuhan) назвао „глобалним селом“. Осим тога, интернет је дао велики допринос када је слобода говора у питању, знатно већи од традиционалних медија.³ Посебан акценат стављамо на комуникацију, када су деца у питању. Она се обавља у сваком могућем облику, како на основном интерперсоналном нивоу, тако и глобално.⁴ Број корисника дигиталне технологије нарочито расте када је ова групација у питању. Истраживања упућују на закључак да је међу корисницима интернета на глобалном нивоу приближно једна трећина млађих од 18 година.⁵ За тзв. дигиталне урођенике, генерације деце које су окружене дигиталним уређајима и интернетом од најранијег детињства, тврдња да живимо у дигиталном добу није никаква новост. Деца са великим интересовањем и пажњом прихватају и приступају дигиталним технологијама те она добија све значајнију улогу у

³ Ранчић Ј, „Вршњачко насиље на друштвеним мрежама у Републици Србији“, *СМ: Communication and Media XIII(43) 95-124*, Београд, 2018, стр. 96.

⁴ Поповић М, Интернет и млади, мастер теза, Универзитет у Нишу Правни факултет, 2016, стр. 3.

⁵ Попадић Д, Кузмановић Д, Млади у свету интернета: Коришћење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Београд, 2016, стр. 14.

њиховом животу, обликујући им свакодневне активности: образовање, комуникацију, слободно време, игру и дружење.⁶ Такође, можемо рећи да је интернет значајан споредни агенс у њиховом процесу социјализације. Интернет сервиси за комуникацију и грађење тзв. виртуелног идентитета заузимају значајно место у њиховом одрастању.⁷

Занимљив је податак да су млади, рођени у години када је усвојена Конвенција о правима детета, данас увелико пунолетни. Од тада па до данас, медијско окружење у ком су одрастали значајно се променило. У новим условима рапидног развоја медија, а самим тим и дигиталних технологија, детињство и адолесценција изгледају другачије, захтевају нова знања и вештине за оријентацију у стварности.⁸ Развојем друштва и модерне технологије све распрострањенији феномен насиља на интернету добија на важности. Иако постоји општа сагласност да интернет има позитиван утицај на целокупан развој код деце, омогућавајући им стицање дигиталних вештина и компетенција за живот у 21. веку, чињеница је да интернет са собом носи и већи број опасности по децу.⁹ Интернет данас деци

⁶ Кузмановић Д, Деца у дигиталном добу: Водич за безбедно и конструктивно коришћење дигиталне технологије и интернета, Ужички центар за права детета, Београд, 2019.

⁷ Ранчић Ј, Вршњачко насиље на друштвеним мрежама у Републици Србији, оп. цит. 96.

⁸ Миливојевић С, Деца у медијском огледалу, Центар за усмеравање комуникација, Београд, 2010, стр. 42.

⁹ Мирковић А, Најбоље праксе подршке деци жртвама насиља у дигиталном окружењу, Сарајево, 2019, стр. 5.

омогућава брз и једноставан приступ без икакве контроле и ограничења. Ако чињеницу „приступа без ограничења“ спојимо са анонимношћу којом се различити профили службе како би испољили своје лоше намере, онда нам је јасно зашто је потребан свеопшти друштвени консензус у циљу правне регулације дигиталног насиља, а самим тим и заштите деце.¹⁰

Истраживању проблема дигиталног насиља над децом у овом раду приступили смо анализом изложености деце насиљу у дигиталном простору. Важно је указати на већи степен подложности деце појавним облицима дигиталног насиља путем којих се крше њихова права и слободе. С обзиром да дигитално насиље може оставити озбиљне последице по раст и развој деце, важно је акценат ставити на креирање потенцијалних интервенција и механизма превенције и сузбијања дигиталног насиља над децом од стране родитеља, наставника и других стручњака који раде са децом: државних органа, пословног и цивилног сектора и медија, те друштва у целини.

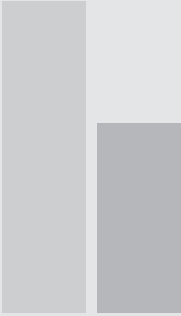
У овом раду је представљена анализа механизма заштите права деце од дигиталног насиља у Републици Србији, ослањајући се на међународна и национална правна акта. Сагледавањем правне регулативе желимо да укажемо на значај спровођења активности и мера у циљу заштите деце у дигиталном простору и превенције од различитих појавних облика и врста дигиталног насиља, а то су уједно и најчешћи начини кршења права. Посебан акценат је

¹⁰ Поповић М, Интернет и млади, оп. цит. стр. 3.

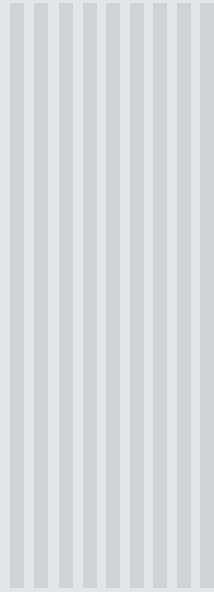
стављен на чињеницу да су деца вулнерабилна категорија становништва због развојног периода у ком се налазе, те су као таква у већем ризику од злоупотребе.

Основни циљ овог рада је да се укаже на чињеницу да дигитално насиље још увек није у довољној мери препознато и кодификовано у правном систему Републике Србије. Управо због овог проблема деца постају „лака мета“ и жртве правне несигурности, што је фокус овог рада, а што смо постигли детаљним описивањем начина на који се деца злостављају и злоупотребљавају, затим начинâ на које се директно или индиректно врбују и таргетирају, начинâ на које се застрашују, експлоатишу, те начинâ на које су погођена као жртве дигиталног насиља. Односно, указали смо на сложеност проблема ризика дигиталних технологија да би се стекли систематски увиди у врсте, форме и појавне облике дигиталног насиља према деци, као и интервенције којима се дигитално насиље над децом може превенирати и сузбити.

Друштвена оправданост истраживања у контексту Републике Србије огледа се у томе што смо се бавили темом која, како смо већ констатовали, још увек није у довољној мери истражена у правној науци, а која је актуелна и значајна, која је у експанзији и на чијој се превенцији и примени примера добре праксе тек треба радити. Такође, циљ је и да шири јавност стекне бољи увид у значај заштите деце од дигиталног насиља као и оцена заштите у односу на стандарде у ЕУ. Радом се жели скренути пажња и подићи свест друштва о озбиљности проблема дигиталног насиља у циљу успостављања што безбеднијег окружења за децу.

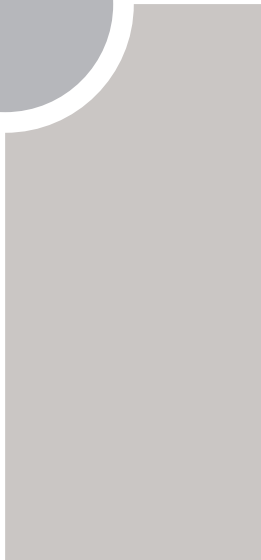


2.



**Дивергентност појма
дигиталног насиља**





Већ смо констатовали да интернет, уколико се правилно користи, може пружити многе позитивне могућности деци, пре свега за учење и лични развој, а потом и за повезивање и комуникацију. Међутим, интернет снабдева младе читавим арсеналом оруђа за социјалну окрутност.¹¹ Стога, пред стручњаке, који се баве интернетом, нашао се не тако лак задатак: да именују и дефинишу ову појаву како би се могла лакше препознати, спречити и превенирати. Можемо слободно рећи да је појам дигиталног насиља дивергентан и да га је јако тешко дефинисати. У теорији не постоји универзално прихваћена дефиниција.¹² У стручној литератури код нас користе се следећи изрази: „сајбер насиље“, „кибер насиље“, „сајбербулинг“, „интернет насиље“, „виртуелно насиље“, „електронско насиље“, „електронично насиље“, „онлајн насиље“, „дигитално силеџиство“ и, напослетку, „дигитално насиље“. Као што можемо видети, у питању су синоними које аутори са нашег говорног подручја активно користе у својим радо-

¹¹ Shariff S, *Cyberbullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York, 2008, NY: Routledge.

¹² Fegenbush, Buffy Sue, Olivier, F. Dianne, *Cyberbullying: A literature review*, u: Annual Meeting of the Louisiana Education Research Association, Lafayette, 2009.

вима. За који год од приложених назива да се одлучимо нећемо много погрешити јер је свима заједничко вршење насиља као намерног и агресивног чина, од стране појединца или групе, коришћењем средстава комуникације, више пута и током времена, против жртве која није у могућности да се одбрани.¹³

Дефинисање појма дигиталног насиља, у најранијем периоду, било је уско везано за дефиницију традиционалног насиља из разлога што се од нечег морало поћи. У том смислу, најчешће је коришћена дефиниција скандинавског психолога Олвеуса (Olweus) према коме је насиље „агресивно и намерно понашање, које се временом понавља и доводи се у везу са испољавањем моћи тј. силе“.¹⁴ Свака следећа дефиниција била је аналогија са Олвеусовом.

У том светлу, навешћемо неколико дефиниција дигиталног насиља како бисмо га ближе објаснили. Аутори Пачин и Хиндуџа (Patchin and Hinduja) га одређују као „намерно и понављано повређивање коришћењем електронског текста.“¹⁵ На званичном сајту National Crime

¹³ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, Универзитет Сингидунум, Департман за постдипломске студије, 2018, стр. 8.

¹⁴ Olweus D, „Bullying at school and later criminality: Findings from three Swedish community samples of males“. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 2022, 21 (2): 151-156.

¹⁵ Patchin W, Hinduja S, „Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying“, *Youth violence and juvenile justice*, 4 (2): 148.

Prevention Council наводи се да је то „коришћење интернета, мобилних телефона или друге технологије да би се послале и/или поставиле слике или текстови с намером да се повреди или посрами друга особа.“¹⁶ Оно може бити и системска злоупотреба моћи која се испољава путем дигиталних технологија¹⁷, односно подразумева употребу модерних средстава комуникације, пре свега интернета, имејлова, сајтова и мобилних телефона за дискредитацију жртве и њено узнемиравање.¹⁸ Неки аутори га дефинишу и као специфичан вид вршњачког насиља који се врши путем електронских комуникацијских технологија међу ученичком популацијом са жељом да се жртви прети, да се оцрни или социјално искључи.¹⁹ Аутор Поповић-Ћитић у својој дефиницији даје основне облике дигиталног насиља и наводи „вређање, узнемиравање, оговарање, лажно представљање, недозвољено саопштавање, обмањивање, искључивање и прогањање.“²⁰ С обзиром на чињеницу да се злостављање врши анонимно, поје-

¹⁶ Доступно на: <https://www.ncpc.org/resources/cyberbullying/> (приступљено: 01. 09. 2022).

¹⁷ Slonje R, Smith P, Frisen A, “The nature of cyberbullying and strategies for prevention”, *Computers in Human Behavior*, 2013, 29 (1).

¹⁸ Ђорић М, „Buling као врста социјалног насиља“, у Суботић Д. (ур.), Политичка ревија, Институт за политичке студије, Београд, стр. 145-164.

¹⁹ Patchin W, Hinduja S, *Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying*, op. cit. 154.

²⁰ Поповић-Ћитић В, Вршњачко насиље у сајбер простору, *Темида*, 12(3), 2009, стр. 43-62.

дини аутори овакво поступање дефинишу као „кукавички облик насиља.“²¹

У теорији се данас не води полемика само о дефиницији већ и о критеријумима које треба узети у обзир приликом дефинисања. Нарочито се издвајају два критеријума: понављање и равнотежа моћи. Понављање се врши на специфичан начин. Наиме, уколико је дошло до, на пример, слања непримерене фотографије некој особи, свако даље дељење и дистрибуција фотографије се може сматрати репетитивним понашањем без обзира што ју је насилник само једном послао.²² Међутим, аутор Поповић-Ћитић сматра да није неопходно да дође до поновљеног понашања већ да један насилни акт може имати такве последице да се слободно може окарактерисати као дигитално насиље. Када је у питању критеријум (не)равнотеже моћи, он се огледа у анонимности и чињеници да жртве можда никада неће моћи да сазнају идентитет нападача. Такође, готово је немогуће уклонити у потпуности штетни садржај са интернета, што све заједно доводи жртву у неповољан и беспомоћан положај. Треба имати на уму да се насиље дешава и када не постоји несразмера моћи.²³ Напослетку, аутор Бетс

²¹ Belsey B, *Cyber bullying: An emerging threat to the “always on” generation*. Доступно на: http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf (приступљено: 01. 09. 2022).

²² Betts L, *Cyberbullying: Approaches, Consequences and Interventions*, London: Palgrave Pivot, 2016.

²³ Милошевић М, Путник Н, „Феномен вршњачког насиља на интернету – изазов за науку и законодавство“, *Социологија*, вол. LXI (2019), No. 4, стр. 605.

(Betts) сматра да би критеријуме за дефинисање требало проширити са још додатна два – анонимност насилника и јавност самог чина.²⁴

2. 1. Однос традиционалног и дигиталног насиља

Испољавање насиља међу дечијом популацијом није новост. Оно је одувек присутно а у неким културама се чак сматра нужним делом процеса одрастања.²⁵ Први знаци насиља код деце развијају се у најранијем периоду детињства. На први поглед безазлено гуркање или зачи-кавање може бити први знак да детету недостаје способност дијалогског решавања проблема па примењује силу. Главни проблем са овим појавама је то што нису на време препознате од стране родитеља и образовно-васпитних установа.²⁶

Иако су им циљ и намера исти, традиционално и дигитално насиље поред сличности имају и извесне разлике. Развој друштва на свим нивоима довео је и до развоја могућности уз помоћ којих ће се вршити насиље. Насилници су, искористивши предности модерних техноло-

²⁴ Betts L, *Cyberbullying: Approaches, Consequences and Interventions*, op. cit.

²⁵ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 8.

²⁶ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, Универзитет у Нишу Правни факултет, 2019, стр. 17.

гија, унели „реформе“ у вршењу насиља, закључује аутор Миловановић.²⁷ Традиционално насиље подразумева заједнички физички простор који деци углавном служи да се окупљају и забављају, а који подразумева публику чије присуство повећава интензитет мучења и срамоте којој је жртва изложена. То насиље је директно, вербално непосредно и врши се „тет а тет“ између злостављача и жртве.²⁸ Дефиниција традиционалног насиља би могла гласити да је то однос између две стране при чему једна од њих употребом или претњом физичке силе утиче на другу страну.²⁹ Аутор Фарингтон (Farrington) каже да је оно поновљено тлачење, психолошко или физичко, мање моћне особе од стране моћнијег или моћнијих.³⁰ Карактеристику коју аутори најчешће истичу као примарну код традиционалног насиља је просторна ограниченост вршења насиља која се своди на школу, школско двориште, улицу, игралиште. У таквим ситуацијама жртва увек може да пронађе своју сигурну зону у којој није доступна онима који је злостављају. То су, најчешће, места живљења или надлежне установе у којима су ро-

²⁷ Ибид.

²⁸ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 8.

²⁹ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 18.

³⁰ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 8.

дитељи, старија браћа и сестре, старатељи или стручна лица главни заштитници.³¹

Са друге стране, према Хобсу (Hobbs), дигитално насиље не подразумева физичко присуство јер злостављач не мора познавати жртву. Он је скривен иза екрана, мобилног телефона или таблета и насиље врши „иза затворених врата“. Све време вршења насиља он може остати потпуно анониман и налазити се на било којој тачки удаљености од жртве.³² Такође, Штајнхауер (Steinhauer) наглашава да је највећи проблем код дигиталног насиља велика брзина којом се злостављање догађа и велика група посматрача чији се број практично не може измерити. Њихова улога је значајана зато што својим коментарима доприносе интензитету насиља које доводи до фаталних последица по жртву.³³ Из приложених дефиниција можемо увидети да је проблем дигиталног насиља далеко комплекснији и тежи за откривање и отклањање последица,

³¹ Жунић Цицварић Ј, Калајџић К, Водич за дигиталну безбедност младих – заштита приватности и спречавање дигиталног насиља, Београдска отворена школа, Београд, 2021, стр. 21.

³² Hobbs M. E, *E – bullies: The detrimental effects of cyberbullying on students, life satisfaction*, Ohio: Miami University, 2009. према Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 9.

³³ Steinhauer J, *Verdict in my space case*, New York Times, 27th November 2008. према Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 9.

без намере да умањимо важност борбе против традиционалног насиља.

Дакле, издвојиле су се следеће карактеристике дигиталног насиља у односу на традиционално:

- Анонимност – Висок степен анонимности појединца или групе који се крију иза лажних имена, профила на друштвеним мрежама, мејлова, надимака или бројева телефона. Она нам отежава лоцирање и идентификацију, повећава осећање туге, беса, беспомоћности и несигурности жртве, али и охрабрује насилника да буде још бруталнији у својим нападима.
- Физичко дистанцирање од жртве.
- Стална „доступност“ жртве – Деца могу бити жртве у било које време, 24 сата, седам дана у недељи и на било ком месту. Ово доводи до тога да се ни код куће, уз присуство породице, не осећају безбедним. Чак и онда када не користе интернет или „угасе“ профиле на друштвеним мрежама, лични подаци, снимци, фотографије су и даље доступни. Један од примера добре праксе који се тиче „интернет заоставштине“ се примењује у земљама Европске уније под називом право на дигитални заборав. Европски суд правде омогућио је грађанима да, уколико процене да им је угрожена приватост, могу тражити брисање личних података са интернета.³⁴

³⁴ Кузмановић Д, Лајовић Б, Грујић С, Меденица Г, Дигитално насиље – превенција и реаговање, Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС и Педагошко друштво Србије, Београд, 2016, стр. 18.

- Понављање насиља – Једном убачен податак или медиј оставља трајан електронски траг на интернету. Ако томе додамо да се штетне информације могу „делити“, „лајковати“, „коментарисати“, „качити“, „букмарковати“, то практично значи да је свака нова акција заправо ново злостављање за жртву.
- Укљученост великог броја људи – Укључен је много већи круг људи у односу на школу или игралиште, што представља додатни проблем. Број „публике“ готово да се не може избројати. Томе су додатно допринели форуми, „групе“, „чет румови“ итд.³⁵
- Велика брзина ширења насиља – Што је бржи проток интернет података, то се информације брже шире и постају „виралне“. И не само временски, већ и „просторно“, где насилник практично може вршити насиље над дететом које је на другом крају света.

Посебно значајан допринос тематици разликовања традиционалног од дигиталног насиља својим истраживањима дао је Смит (Smith), који је идентификовао седам посебности по којима се они разликују:

1. За дигитално насиље потребан је извештан ниво технолошке писмености/стручности;
2. Оно је индиректно, није „лицем у лице“ и зато може бити анонимно;

³⁵ Ибид.

3. Насилник не види реакцију жртве, барем неко време;
4. Разликује га велики број посматрача насиља који дају допринос својим акцијама;
5. Смит сматра да се традиционално насиље врши због статуса у друштву, показивања другима ко је јачи, ко је вођа, ко управља другима, што недостаје дигиталном насиљу;
6. Бројност публике је немерљиво већа;
7. Тешко је избећи насиље јер се може вршити са било ког места и са већине технолошких апарата који имају интернет конекцију.³⁶

2. 2. Деца као ризична категорија

Када говоримо о ризицима од злостављања на интернету, морамо имати на уму све опасности до којих нас његово коришћење може довести, почев од угрожавања личне и материјалне сигурности, па до нарушавања приватности, репутације, психолошког стања итд. Изазови са којима се можемо сусрести у дигиталном свету су бројни и готово да их је немогуће пребројати.³⁷ Свакодневним развојем апликација и програма дигитални медији бивају све популар-

³⁶ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 9.

³⁷ Петровић Д, „Дигитални ризици младих“, Млади у Србији и безбедносни ризици, оп. цит. 14.

нији, пре свега због лакоће достизања и ширење порука, због огромног броја прималаца информација, као и због бесплатног приступа.³⁸ У условима неконтролисаног и неправилног коришћења интернета свако може бити жртва, без обзира на године, пол, степен образовања, друштвени статус итд. У нашем истраживању бавимо се децом као високоризичном категоријом становништва. Занимљива је чињеница да у нашем законодавству нема општеважеће дефиниције детета већ се она изводи из Устава и Породичног закона којим је предвиђено да се пунолетство стиче са 18 година. Нацрт Закона о правима детета и заштитнику права детета у члану 4 дефинише да је „дете свако људско биће од рођења до навршених 18 година, те да особа млађа од 18 година задржава статус детета и остварује права по овом закону, без обзира на стицање посебних права и обавеза на основу других закона и одлука надлежних органа, када је то у његовом/њеном најбољем интересу.“ У члану 38 Нацрта прописује се заштита детета од насиља у штампаном материјалу и употребом информационих и комуникационих технологија.³⁹ Ово је добар почетак регулисања питања заштите деце на интернету, али далеко од довољног. Притом, у питању је нацрт закона на чијем се даљем раду стало.

³⁸ Кузмановић Д, Павловић З, Попадић Д, Милошевић Т, Коришћење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији, Институт за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2013, стр. 15.

³⁹ Нацрт доступан на: https://rsjp.gov.rs/upload/1591356622717_Nacrt%20zakon.pdf (приступљено: 03. 09. 2022).

Деца, због тога што су рањивија категорија становништва у погледу учесталости и интензитета дигиталног насиља и због специфичности развојног периода у ком се налазе, су у већем ризику од злоупотребе. Деца се налазе у критичном периоду сазревања и одрастања у којем су посебно вулнерабилни у физичком и психолошком смислу. У контексту дигиталног насиља могу бити жртве психичког, емоционалног, социјалног и физичког насиља. Деца, такође, могу трпети појединачне врста насиља, а могу и истовремено бити жртве свих облика дигиталног насиља.

Излагање ризицима директно је повезано са временом које дете проведе на интернету. Неки од најзаступљенијих су: прихватање захтева за пријатељство на социјалним мрежама од особа које деца не познају нити су их икада срели; комуникација путем чета са непознатим особама; одговарање на иницијалне поруке непознатих; давање личних података непознатим особама (име, презиме, адресу, број телефона, имејл, своје фотографије) и сретање уживо са особама са којима су се повезали на интернету. Што су деца склонија ризичном понашању, то су чешће укљученија у дигитално насиље, било да га трпе, врше или су сведоци.⁴⁰ Треба узети у обзир и чињеницу да је комуникација на интернету лишена инхибираног понашања у односу на комуникацију „лице у лице“. Управо се ова „дезинхибиција“ код деце испољава ризичним понашањима: лакшим ступањем у контакт са непознатим особама, мањком бри-

⁴⁰ Кузмановић Д, Лајовић Б, Грујић С, Меденица Г, Дигитално насиље – превенција и реаговање, оп. цит. 15.

ге о утиску који остављамо, лакшем саопштавању личних података итд. С друге стране, она води и ка већој агресивности према жртви.⁴¹ Поред овог, ризична понашања могу бити онлајн клађења или размена порнографског садржаја. Све популарнији међу децом и младима је тзв. секстинг (*sexting*), који подразумева слање фотографија сексуалне природе. Овакво понашање је погодно тле за развој тзв. „осветничке порнографије“, која се састоји у дистрибуцији поменутих фотографија по окончању љубавне везе, а све у циљу уцене, претње, нарушавања репутације, вршења притисака итд. У контексту деце и овог проблема све је заступљенија онлајн размена нагих дечијих фотографија на сајтовима који пропагирају педофилију.

Дигитални медији су неке од постојећих пракси учинили видљивијим и самим тим потенцијално опаснијим. Наиме, позната нам је потреба деце и младих да се докажу пред својом породицом, разредом или пријатељима. Мало је ствари које дете неће урадити да би добило осмех, аплауз или похвалу. Данас су се осмех и похвала претворили у „лајк“ и „коментар“, а доказивање зрелости се пренело на изазове који круже друштвеном мрежом Тик-Ток. Правила изазова су следећа: када одговорите на изазов, односно урадите оно што вам је други задао, то снимите и поставите на свој профил на Тик-Ток-у, а онда ви треба да „прозовете“ неког од пријатеља да то уради, снимите и поставите на свој профил. Изазови представљају флагрантно ризично пона-

⁴¹ Кузмановић Д, Павловић З, Попадић Д, Милошевић Т, *Коришћење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији*, оп. цит. 15-16.

шање на интернету а састоје се у: инхалирању зачина, попут цимета, на нос; „изазов давлeња“ (the choke challenge); лежању на шинама у тренутку доласка воза и други.⁴²

Поменућемо још неке од ризичних понашања на интернету: ширење говора мржње, позивање на насиље, ширење теорија завере, ширење лажних вести, давање нестручних медицинских савета, надрилекарство и тд. У екстремним случајевима деца могу бити жртве сексуалних предатора, култова и секти, трговине људима, педофилије, коцкања итд.

Постоји велики број категоризације ризичних понашања те ћемо у нашем истраживању искористити поделу коју су користили аутори Петровић, Кузмановић и сарадници, а коју су осмислили аутори Смит и Ливингстон (Smith and Livingstone).⁴³ Они сматрају да се ризици деле у три основне категорије:

1. Ризични садржаји – дете као прималац,
2. Ризични контакти – дете као учесник,
3. Ризично поступање – дете као актер.

Сваки од ових ризика може имати четири сфере на које се рефлектује: 1. Приватност, 2. Безбедност, 3. Сексуалност и 4. Вредности. Аутор Петровић уводи још једну поделу и

⁴² Петровић Д, „Дигитални ризици младих“, Млади у Србији и безбедносни ризици, оп. цит. 14.

⁴³ Smith P, K, Livingstone S, Child users of online and mobile technologies – risks, harms and intervention, *Child Psychology and Psychiatry: Frameworks for Clinical Training and Practice*, Hoboken. 2017.

то на: ризике који су производ дигиталних технологија и ризике који су из офлајн света пренети у онлајн. Заправо, то су ризици са којима су се деца сусретала и пре интернета, али је сада његово постојање додатно појачало изложеност тим ризицима. То су подстицање расне, верске или етничке мржње, онлајн коцкање и др.⁴⁴

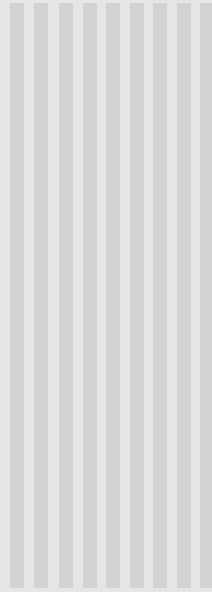
Како би се ризична понашања код деце свела на минимум, неопходно је праћење и контрола родитеља, али и поседовање адекватних вештина дигиталне писмености. Неке од њих су: претраживање и критичко процењивање информација са интернета, комуникација преко дигиталних оруђа, креирање дигиталних садржаја, безбедно понашање на интернету и решавање проблема у дигиталном окружењу.⁴⁵

⁴⁴ Петровић Д, „Дигитални ризици младих“, Млади у Србији и безбедносни ризици, оп. цит. 15.

⁴⁵ Ибид.

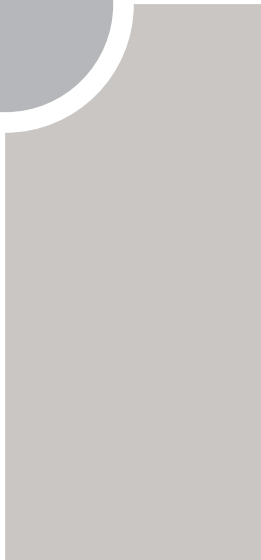


3.



**Актери
дигиталног
насиља**





3. 1. Појам жртве

Дигитално насиље се често одвија у контексту социјалног позиционирања. Довољно је да дете буде препознато од стране насилника као „аутсајдер“ у свом разреду, лака мета за напад и да постане жртва дигиталног насиља. Жртва може бити било које дете, а посебно су у већем ризику деца која имају неку карактеристику или специфичност по којој су „другачија“ од осталих.⁴⁶ То могу бити следеће специфичности: деца која се сматрају непопуларним у групи; деца која се суочавају са изазовима сексуланог идентитета; деца која се придржавају правила; деца која имају одличан успех, тзв. „штребери“; деца која изгледају другачије, различито се облаче или се различито понашају; деца која имају мањак самопоуздања и деца која се иначе на бране од напада других.⁴⁷ Многи аутори сматрају да је за жртве дигиталног насиља карактеристично то што су преосетљи-

⁴⁶ *A Parents Guide to Cyberbullying*, доступно на: https://digitalkidsinitiative.com/wp-content/uploads/2012/01/Cyberbully_handout.pdf (приступљено: 04. 09. 2022).

⁴⁷ Жунић Цицварић Ј, Калајџић К, Водич за дигиталну безбедност младих – заштита приватности и спречавање дигиталног насиља, оп. цит. 14.

ве, анксиозне и несигурне у себе и да, приликом напада, не реагују, већ се повлаче у себе. Поред ових, типична је и депресија, ниско самопоуздање и недостатак самопоштовања. Наведене карактеристике су заступљене код жртава оба пола.⁴⁸

У контексту различитости, најчешће се говори о личним својствима које дете има а које насилнику бивају повод за напад. Ту, пре свега, подразумевамо: расу, боју коже, претке и порекло, држављанство, статус мигранта или избеглице, националну, верску или етничку припадност, језик, пол, родни идентитет, сексуалну оријентацију, социјални (имовни) статус, културно порекло, здравствено стање, сметње у развоју, инвалидитет, изглед итд. Некада су ове карактеристике физички „видљиве“, али и врло често претпостављене од стране насилника, што додатно продубљује стереотипе и предрасуде. У оваквим случајевима имамо двостуки проблем: дете бива злостављано и таргетирано.

Стидљива и повучена деца су на мети насилника због свог понашања и тактике да избегавају сукоб кад год је то могуће. Она врло често неће или не умеју да се бране па тако избегавају, како физички, вербални напад, тако и онај који се дешава дигитално. Због тога их насилници сматрају „кукавицама и слабићима“ па их чињеница да се неће бранити додатно охрабрује и мотивише за напад.⁴⁹

⁴⁸ Ранчић Ј, Вршњачко насиље на друштвеним мрежама у Републици Србији, оп. цит. 105.

⁴⁹ Жунић Цицварић Ј, Калајџић К, Водич за дигиталну безбедност младих – заштита приватности и спречавање дигиталног насиља, оп. цит. 15.

Посебну пажњу у контексту детета као жртве треба посветити последицама које могу настати као узрок дигиталног насиља. Последице се могу разликовати у односу на временски период изложености жртве насиљу и од интензитета претрпљеног насиља.⁵⁰ Оне могу бити: интернализоване (емотивне) и екстернализоване (промене у понашању). Не реагују све жртве исто. Реакција зависи од „јачине“ њихове личности и спремности да се суоче са проблемом те тако нека деца покушавају да дијалогом реше проблем, да потраже помоћ родитеља, престану да користе интернет или „блокирају“ канале комуникације са насилником. Озбиљнији случајеви насиља за последицу имају нарушавање психичког и телесног здравља. Јавља се несаница, главобоља, стомачни проблеми, губитак апетита.⁵¹ Некада су психичке последице једине, а некада се удружују са физичким, материјалним и/или социјалним. Теже психичке последице су депресија, потиштеност, анксиозност па чак и суицидалне идеје.

Када говоримо о препознавању дигиталног насиља код деце, оно се може јавити у виду честих изостанака из школе, наглог попуштања у школском успеху, губитку мотивације. У таквим околностима дете делује одсутно, има недостатак концентрације, губи апетит, има честе болове у стомаку и глави, повлачи се у себе, почиње да

⁵⁰ Нешић М, Виктимизација адолесцената електронским булингом, Темида, 3-4, 2016.

⁵¹ Ранчић Ј, Вршњачко насиље на друштвеним мрежама у Републици Србији, оп. цит. 105.

муца, плаче пре спавања, одбија да говори о томе што му се дешава.⁵²

3. 2. Појам и врсте насилника

Када смо говорили о традиционалном насиљу, констатовали смо да га у већини случајева врши дете које је физички јаче од жртве. У случају дигиталног насиља то не мора да буде случај јер насилник може бити било ко. Одредницу „било ко“ третираћемо екстезивно у наставку нашег истраживања, односно указаћемо на чињеницу да улога насилника није типична само на релацији дете – дете већ и на релацији одрасли – дете.

Оно што су аутори највише истраживали до сада, а било је везано за улогу насилника, односи се на то којој групацији најчешће припадају насилници. Рађена су истраживања у односу на пол и године, али козистентних налаза нема. Истраживања чији су аутори Дел Реј (Del Rey), Елипе (Elipe), Ортега-Руиз (Ortega-Ruiz) из 2012. године су показала већу укљученост мушког пола, док су аутори Марк (Marc) и Ратлиф (Ratliffe) својим истраживањем дошли до податка да насиље у већој мери врше припаднице женског пола. Када су у питању године, истраживања су показала да насиље свој врхунац има у периоду адолесценције. У складу са тим, виктимизација достиже врхунац у доби од 12 до 14

⁵² Ибид, стр. 106.

година.⁵³ Према профилу који су поставили Болдрај (Baldry), Фарингтон (Farrington) и Сорентино (Sorrentino) 2015. године дигитални насилници су највероватније дечааци, имају слаб школски успех, не осећају повезаност са школом, користе уређаје за комуникацију на интернету, немају емоционалну и когнитивну емпатију, немају јасну слику о себи, импулсивни су, склони су кршењу правила, агресију прихватају као начин решавања проблема, насилни су у школи и имају тенденцију да буду морално неангажовани. Такође, код њих је изостала подршка родитеља и надзор током коришћењем интернета, а обично школе које похађају немају јасна правила или политике против дигиталног насиља.⁵⁴

Насилници су неретко добри познаваоци и корисници дигиталне технологије, иновативни и креативни у прављењу насилног садржаја и проводе пуно времена испред компјутера. Разлози због којих врше насиље су бројни и никад нису исти: осујетити друге вршњаке да буду прихваћени у друштву; привлачење пажње вршњака; жеља за стицањем и осећањем моћи и владања над другима; доминација и контрола; љубомора или мржња жртве; казна жртви због одбијања чињења уступка; освета; из чисте обести или досаде и тд.⁵⁵

⁵³ Зовкић Д, Насиље путем интенрета, завршни рад, Свеучилиште Ј. Ј. Strossmayera у Осијеку, Филозофски факултет, Одсек за психологију, 2015, стр. 9.

⁵⁴ Мирић Ф, Васиљевић-Продановић Д, „Виктимолошки осврт на вршњачко насиље у дигиталном окружењу“, Жртве и савремени друштвени контекст: изазови и перспективе, оп. цит. 85.

⁵⁵ Жунић Цицварић Ј, Калајцић К, Водич за дигиталну безбедност младих – заштита приватности и спречавање дигиталног насиља, оп. цит. 15.

Modus operandi насилника садржи широк дијапазон радњи које предузима. Оне могу бити коришћене појединачно или у комбинацији што насиље чини тежим по жртву. Са развојем технологија развијају се и радње извршења, а у наставку ћемо навести неке од њих:

- Крађа идентитета;
 - Постављање монтираних фотографија или снимака експлицитног садржаја;
 - Напад на особе које изнесу своје мишљење;
 - Коришћење технологије како би се жртва намамила, а потом је „продаје“ или присиљава на проституцију;
 - Континуирано слање злонамерних порука или ширење трачева како би се жртва осрамотила и/или понизила;
 - Шпијунирање и опсесивно прикупљање података о жртви не би ли је застрашио или уцењивао;
 - Постављање приватних фотографија или снимака експлицитног садржаја;
 - Фотографисање жртве без њеног знања и постављање фотографија;
 - Коришћење дигиталних технологија за промоцију насиља над децом, женама, насиља према мањинским групама, педофилије;
 - Пресретање приватне комуникације и размену информација;
 - Успостављање контроле над жртвом завођењем, намамљивањем итд.
-

Аутор Пари Афтаб (Parry Aftab) извршио је поделу насилника у односу на мотиве и разлоге због којих се одлучује на насиље. Ове критеријуме је значајно споменути зато што се неретко дешава да су методи и облици насиља исти у више случајева па је разликовање врло тешко извршити.

Према наведеном аутору подела је извршена у пет различитих категорија.

3. 2. 1. Анђео осветник (Vengeful Angel)

Анђео осветник за себе не каже да је насилник. Он себе види као неког ко узима правду у своје руке и исправља „грешке“ које су начињене њему или њему блиској особи. Многи од ових насилника су и сами били жртве традиционалног или онлајн насиља и сада се свете за претрпљену бол. Насиље најчешће врше самостално иако некада могу блиске пријатеље укључити у сам процес или им се „похвалити“ учинком. Настоје бити и остати анонимни како им се опет не би десило да буду жртве насиља.⁵⁶ Неретко, „освета“ путем интернета може бити за насиље које је насилник претрпео путем традиционалног насиља и обратно, свети се традиционалним насиљем за оно које је претрпљено дигиталним путем. Навешћемо пример Ерика Хариса и Дилана Клеболда који су убили неколико студената и чланова особља средње школе „Колумбијан“. Касније су откривени њихови текстови на интернету који су били пуни беса због

⁵⁶ Зовкић Д, Насиље путем интенрета, завршни рад, оп. цит. 11.

малтретирања ком су били изложени дужи временски период. Још један пример је и Кимвер Гил, који је убио једног студента на „Давсон“ колеџу у Монтреалу, у септембру 2006. године. Гил је био аутор великог броја апела и упозорења због насиља ком је био изложен. Један од њих гласи: „Није само силеџија крив! Криви су и наставници и директори јер затварају очи и окрећу главу на другу страну, само зато што то није њихов посао... Престаните да се забављате на рачун одеће коју други људи носе или због начина на који говоре или се понашају. Престаните да се забављате на рачун другог. То је све грешка.“⁵⁷

3. 2. 2. Насилник гладан моћи (Power-Hungry)

Насилник гладан моћи веома подсећа на традиционалног насилника. У питању је особа која је жељна испољавања моћи, која врши контролу над жртвом и заузима улогу ауторитета. Користи се претњама и понижавајућим објавама, како би жртву таргетирао на што директнији начин. Ова врста насилника жели што већу публику. Она му даје мотивацију да буде још суровији у изазивању негативних последица по жртву. Он се хвали својим насиљем, жели одавање почести, признања. Сматра се да су и сами били жртве насиља, како традиционалног тако и дигиталног, па желе да испразне свој бес на неком. У случају да

⁵⁷ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 12.

порекло нагомиланог беса није од насиља, оно може бити последица развода брака родитеља, одвајање, болест родитеља и др.⁵⁸

3. 2. 3. Штребер осветник (Revenge of the Nerd)

Штребер осветник, као и насилник гладан моћи, хоће да оствари контролу над другима. Основна разлика између њих је та што њему није циљ контрола и ауторитет, већ компензација личних недостатака. Ови насилници су често жртве традиционалног насиља и као такви желе освету. Они често нису популарни у друштву, физички су слабији и ситније грађе. Јако су груби у дигиталном свету, јер су добри познаваоци дигиталних технологија. Насиље врше анонимно, како би избегли ново традиционално насиље.⁵⁹

3. 2. 4. Злобне девојке (Mean Girls)

Деца насилници који припадају овој категорији насиље врше из досаде и/или из забаве. Они налазе задовољство у томе и, забављајући публику, омаловажавају, понижавају и исмејавају жртву. Овој групацији публика, њена будност и „овације“ су јако битни фактори, јер у случају да реакција

⁵⁸ Ибид.

⁵⁹ Поповић-Ћитић В, Вршњачко насиље у сајбер простору, оп. цит. 43-62.

изостане насиље доживљава ескалацију и бива још суровије. Занимљиво је то да у називу стоји полна одредница „девојке“. Ово аутор Пари Афтаб сматра оправданим, јер је дошао до података да ову врсту насиља чешће врше девојке. Међутим, желимо да истакнемо да полна одредница у називу не значи да је ова врста „резервисана“ само за женски пол, јер и дечаки врше насиље из досаде и жеље да се допадну публици.⁶⁰

3. 2. 5. Непажљиви насилник (The Inadvertent Cyber Bully ili “Because I Can” Cyber Bully)

Децу коју сврставамо у ову групу одликује чињеница да немају намеру да врше насиље. Оно се дешава инстинктивно, без размишљања, када у тренуцима беса или фрустрације бурно одговоре на коментар. Себе не сматрају насилницима и бивају изненађена када им неко предочи шта заправо чине. Понашају се тако „јер им се може“ и „зато што могу“.⁶¹

Раније смо истакли да ћемо се бавити и релацијом **одрасли – дете** у процесу вршења дигиталног насиља. Деца су једнако угрожена како од стране друге деце, тако и од стране одраслих, такозваних интернет предатора, који из

⁶⁰ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 13.

⁶¹ Поповић-Ћитић В, Вршњачко насиље у сајбер простору, оп. цит. 43-62.

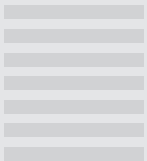
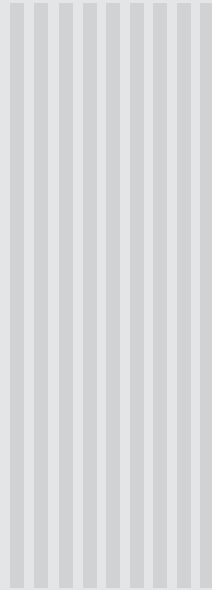
различитих, често лукративних разлога, ступају у контакт са децом. Корази у „врбовању“ се одвијају поступно у зависности од сарадње и степена отворености детета.

Предатор се најпре бави прикупљањем информација о потенцијалној жртви. Посећује различита места на интернету на којима је детектовао присуство жртве: профиле на друштвеним мрежама, блогове, форуме, причаонице, како би прикупио што већи број личних података: узраст, пол, физички изглед, место живљења, особине личности, интересовања, хобији, особе са којима комуницира, садржај те комуникације и др. Затим, врши се иницирање комуникације. У том процесу предатори се крију иза лажних профила, фотографија и надимака, често вршњака, сличних година и интересовања. На почетку успостављања контакта се постављају уопштена питања и не тако лична како жртва не би нешто посумњала. Збијају се шале, води релаксирана конверзација како би се што више приближио жртви и задобио њено поверење. По упознавању, упућују се директна питања: са ког уређаја комуницира, где се налази тај уређај, да ли је сам/а у соби, код куће, где су родитељи, у које доба дана нису присутни итд. У овој фази предатор показује спремност да саслуша и разуме дете, пружа му безрезервну подршку уколико има проблем, ставља се на страну детета, ласка, говори оно што дете жели да чује. Када се стекне поверење жртве, предатори почињу да показују своје „право лице“. Тада манипулишу и контролишу њено понашање, траже податке где жртва иде, са ким се дружи. Уколико им се не пружи повратна информација, постају насилни у комуникацији. Интернет предатори од жртва траже да им пошаљу фотографије или видео снимке

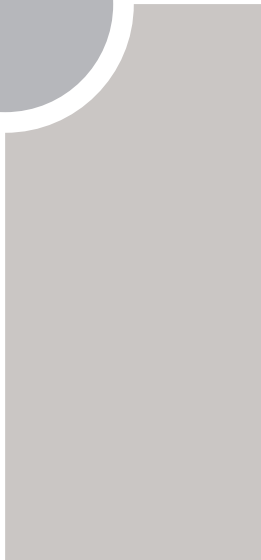
без одеће или у провокатвним телесним позама. Неретко, жртве и саме шаљу фотографије, снимке или линкове са порнографским садржајем, а потом траже од предатора да их избришу. И као ескалација насиља, предатори врше уцену жртава: траже све више информација, траже новац, услуге, траже упознавање са жртвом итд. У супротном, предатор ће објавити фотографије или снимке, послати их родитељима, друштву.⁶²

⁶² Жунић Цицварић Ј, Калајџић К, Водич за дигиталну безбедност младих – заштита приватности и спречавање дигиталног насиља, оп. цит. 17. Више о интернет предаторима видети у брошури Како да победиши предатора на интернету у само 10 корака, доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/kako-da-pobedi%C5%A1-predatora-na-internetu> (присупљено: 03. 09. 2022).

4.



**Појавни облици и врсте
дигиталног насиља**



У претходном одељку нашег истраживања упознали смо се са субјектима дигиталног насиља, како оних активних, који врше насиље, тако и оних пасивних, који насиље трпе. У наставку ћемо говорити о радњама извршења, односно о свим појавним облицима и врстама у које су те радње класификоване. Деца, посебно адолесценти, су прилично креативна у иновирању нових начина да нанесу штету другом, спретно користећи рапидан развој технологије који им иде на руку. Препознавши ово као значајан проблем 21. века, државе широм света, па и Република Србија, покушавају да превенирају и правно регулишу дигитално насиље. Међутим, напори на том путу морају бити много већи него што су сада, о чему ће бити речи у наставку нашег истраживања.

У наставку ћемо навести неколико појавних облика препознатих у теорији.

4. 1. Вређање (Flaming)

Вређање представља кратку и жустру онлајн расправу између две или више особа. Расправе су у увредљивом, злобном, гневном тону. Обично се дешавају у јавном онлајн простору, попут чет-соба или дискусионих група, и немају

везе са темом дискусије. У току вређања насилник може користити велика слова (Caps Lock), што се у језику дигиталних технологија сматра као повишен тон, визуелне слике и симболе увредљиве природе. Уколико дође до серије размене увредљивих порука настаје тзв. флејминг рат (Flaming War). Флејминг треба разликовати од фискинга (Fisking) који представља детаљну и аргументовану дебату.⁶³

4. 2. Узнемиравање (Harasment)

Узнемиравање представља поновљено слање увредљивих, грубих и провокативних порука. Одликује га репетитивност и временско темпирање порука. Често се врши путем мобилног телефона. Једна од новијих подврста узнемиравања је и гриферовање (Grifers). Јавља се у току играња онлајн игрица где насилник – грифер намерно узнемирава и деконцентрише играче како би постигли неуспех у игрању.⁶⁴ Узнемиравање, према одредби Кривичног законика РС, представља кривично дело. Тумачењем одредбе дошло се до њене примене и када је дигитално узнемиравање у питању. Више о овом у наредним поглављима нашег истраживања.

⁶³ Поповић-Ћитић В, Вршњачко насиље у сајбер простору, оп. цит. 49.

⁶⁴ Ибид, стр. 50.

4. 3. Оговарање и клеветање (Denigration)

Овим обликом се креирају неистините информације о другој особи са намером да се уништи њена репутација или пријатељство. То може бити писана информација или фотографија, посебно монтирана фотографија која жртву приказује у сексуалном или другом штетном контексту. У дечијој и адолесцентској популацији посебно је популарна тзв. „електронска књига утисака“ (Slam Book) у којој се исписују коментари и утисци о жртви. Најчешће су у питању коментари на рачун физичког изгледа или неког личног својства. Оне такође садрже и тзв. онлајн гласања (Online Polls) у којима се бира „најдебља особа“, „најружнија особа“, „најглупља особа“ итд.⁶⁵

4. 4. Лажно представљање (Impersonation)

Још се назива и маскарада. Насилник узима идентитет друге особе и на негативан и неприкладан начин ступа у комуникацију са жртвиним контактима. Он често на перфидан начин долази до шифре налога жртве коју злоупотребљава. Често долази до дељења личних информација, фотографија и снимака. Циљ насилника је наношење штете репутацији жртве. Нешто екстремнији облик представља учешће у чет-собама у име жртве уз остављање негативних и увредљивих коментара, личних информација попут адресе, броја телефона и др.⁶⁶

⁶⁵ Ибид, стр. 51.

⁶⁶ Ибид, стр. 52.

4. 5. Недозвољено саопштавање (Outing)

Недозвољено саопштавање се односи на јавно показивање, постављање или дељење туђих приватних фотографија, снимака или текстуалног садржаја. Често је садржај тих података компромитујући и неретко је понижавајуће или сексуалне природе. На тај начин постаје доступан аудиторијуму којем није био намењен. Ова врста насиља се углавном чини коришћењем мобилних телефона. Занимљив је начин на који се деле текстуалне поруке или четови чији је садржај компромитујући. Опцијом скриншот (ScreenShot) екран телефона или компјутера се „слика“ и трајно чува као фотографија која се касније дели са другима. Као главну особину ове врсте насиља издвојићемо чињење туђих приватних информација јавним.⁶⁷

4. 6. Слање непримереног сексуалног садржаја (Sexting)

Реч „секстинг“ води порекло из англосаксонског подручја и први пут је употребљена у првој половини 21. века. Састоји се од две речи: секс (sex) и текстовање (texting), што би у нашем контексту значило размену текстуалног садржаја попраћену фотографијама експлицитног садржаја. Већ смо споменули да је ово метод који најчешће користе предатори код деце, која су приморана да се сликају об-

⁶⁷ Ибид, стр. 53.

нажена у телесним позама и са фацијалним експресијама које имплицирају на секс. Мобилни телефони су најпогоднији и најбржи алат за овај вид насиља, али нису искључени ни рачунари.⁶⁸ О проблему дечије порнографије ћемо говорити у делу правне регулације дигиталног насиља.

4. 7. Обмањивање (Trickery)

Обмањивање нападач врши користећи се преваром и лукавством како би дошао до личних информација о жртви. Он на „легалан“ начин, глумећи заинтересованог пријатеља, прикупља информације које касније продукује без одобрења и знања жртве.⁶⁹

4. 8. Искључивање (Exclusion)

Искључивање представља вид насиља у ком се позива на „дигитални бојкот“ жртве тако што је, пре свега насилник, а потом и околина, „бришу“ и „блокирају“ на „листама пријатеља“, престају „пратити“ на друштвеним мрежама, искључују из чет-соба, „група“ на апликацијама за комуникацију на мобилним телефонима итд. Неретко се дешава

⁶⁸ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 17.

⁶⁹ Поповић-Ћитић В, Вршњачко насиље у сајбер простору, оп. цит. 53.

да се искључивање са дигиталног пренесе и у реални свет, у школе, дворишта, паркове итд.

4. 9. Прогањање (Cyberstalking)

Иако је уско повезан са узнемиравањем, за прогањање можемо рећи да је далеко озбиљније. Насилник, користећи приватне канале комуникације, жели да ступи у контакт са жртвом иако жртва то неће. Он може користити велики број профила на друштвеним мрежама, надимака, различите имејл адресе, те велики број мобилних картица које му омогућавају да премости евентуално „блокирање“. Поруче су пуне претњи, застрашивања и негативних коментара. Један од највећих проблема настаје када се прогањање пренесе са дигиталног на реални свет због чега жртва себи ограничава кретање, осврће се, не жели да иде сама итд.⁷⁰

4. 10. „Весело“ шамарање (Happy Slapping)

Весело „шамарање“ је релативно нов облик дигиталног насиља. Води порекло из Велике Британије и по први пут је забележен 2005. године.⁷¹ На први поглед је једноставан и

⁷⁰ Ибид, стр. 54.


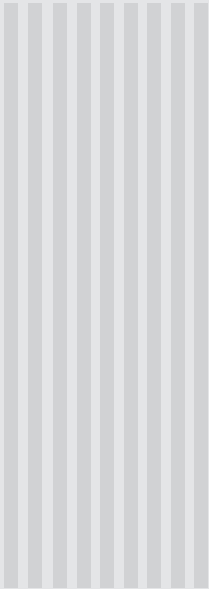

⁷¹ Игњатовић В, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, оп. цит. 17.

безазлен, пун „шале“. Међутим, последице указују на нешто сасвим друго. Састоји се у мањим актима насиља, гуркања, ударања или шамарања, обично непознатих вршњака на улици, све ради снимања или фотографисања тог чина. Снимци и слике се постављају на друштвене мреже ради коментарисања и дељења. Чести насилници су тинејџери који у овој врсти забаве „не виде ништа лоше“. На страници *YouTube* је могуће видети на хиљаде оваквих видеа. Издвојила се и једна подврста овог насиља под називом „скакање“ (*Hopping*). Она се састоји у шамарању или ударању „заскакањем“ сасвим случајне особе, коју врло често не познају, под будним оком камере. Многа деца и тинејџери су због ове врсте насиља бивала врло озбиљно повређена, а неке жртве су чак извршиле суицид због репетитивног „веселог шамарања“. Из тог разлога су неке школе у Великој Британији забраниле уношење мобилних уређаја. Као један од главних криваца за овако нешто аутори наводе емисије које пропагирају насилне актове и самоповређивање као нешто „кул“, „забавно“ и „смешно“. То су Џекекс (*Jackass*), Прљави Санчез (*Dirty Sanchez*) и Бумфајтс (*Bumfights*).⁷²

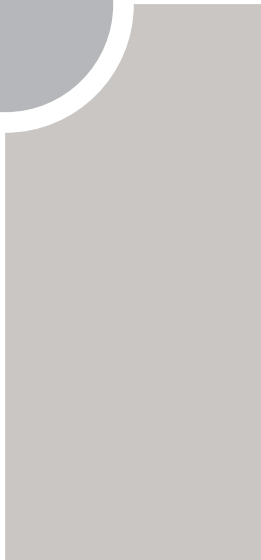
⁷² Ибид, стр. 17-18.



5.



**Правни
механизми
заштите**



У неколико претходних одељака нашег истраживања представили смо тему дигиталног насиља кроз основне теоријске оквире да бисмо се на бољи начин упознали са истом и имали ширу слику приликом даљег истраживања. У наредном, централном делу нашег истраживања, говорићемо о томе да постоји велика друштвена потреба да се заштита деце од дигиталног насиља детаљније регулише у правном систему Републике Србије, а та потреба постоји и на међународном нивоу. Правни оквир Републике Србије није у складу са потребама заштите деце од дигиталног насиља. Из тог разлога је неопходно да надлежни органи препознају и правно регулишу ово питање, али и да уложе додатне напоре на пољу превенције, едукације и примене примера добре праксе из региона и света, а све у циљу смањења степена реалног насиља на интернету, смањења потенцијалних ризика на интернету и смањења степена правне несигурности деце.

Чињеница је да правне регулативе, како на националном, тако и на међународном нивоу, нису у складу са растућом и развијајућом тенденцијом технологије уопште. Ипак, од велике је важности за друштво да се законодавства баве инкорпорирањем не само дигиталног већ и сваког другог насиља које је у међувремену еволуирало и попримило „нове облике“. Иако је опште место да је ин-

тернет тековина новог века, велики број аутора сматра да је прошло сасвим довољно времена да би се утврдио његов негативан утицај на друштво. Стога је промена и прилагођавање правног система неминовно, уколико се дигитално насиље жели свести на минимум, са тенденцијом ка комплетном сузбијању.⁷³

5. 1. Уводна разматрања

Проблематику дигиталног насиља, са легислативне стране, ћемо посматрати са међународног и националног нивоа. Није било лако, и још увек није, ову проблематику ставити у правни оквир. Задатак кривичног права, по вокацији, би био да дефинише кршења правних норми и предвиди санкције. Многе државе у свету немају правне норме које предвиђају кажњавање за кршење права деце на интернету, а како старо правно правило каже да је закон, односно да је кажњиво само оно што је унапред прописано, државе бивају у проблему и безнађу на путу санкционисања учинилаца, не знајући коју санкцију применити над дигиталним насилницима. Овај јаз се јавља из разлога што је овај тип кривичних дела релативно нов, те га правна наука и пракса још нису проучиле и дефинисале. Аутор Дамњановић истиче да унутрашње и међународно право константно каскају за интернетом због великог обима са-

⁷³ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 56.

држаја и његових сталних промена, као и због брзог развоја технологије.⁷⁴

Иницијална идеја да интернет може бити слободан простор, неомеђен било каквим правилима, није одржива. Узимајући у обзир комуникациону револуцију, која је настала самом појавом интернета, јасно је да су неопходна одговарајућа правна акта која би уредила: правила понашања, кодексе, принципе, начела доброг коришћења. Криминализацијом дигиталног насиља отвара се више могућности по друштво. Пре свега, жртви се даје могућност за извесну компензацију за штету претрпљену због насиља. У ширем друштвеном контексту она може имати еманципаторску улогу за све угрожене и дискриминисане групе, јер их охрабрује да се боре за пуну заштиту својих права и остваривање равноправног третмана у друштву. Напоследку, може имати и ширу грађанску улогу која се огледа у унапређењу међуљудских односа, охрабривању цивилизованог дијалога и јачању демократског друштва.⁷⁵

Приликом правне регулација јако је битно да ово питање буде што детаљније уређено, будући да је интернет у константном развоју и напредовању, што додатно утиче на непредвидивост ситуација које могу бити узрочник

⁷⁴ Дамњановић И, „Електронска демократија (E-democracy) као могућност демократизације“, у Српска политичка мисао, број 1/2009, год. 16 вол. 23, стр. 90.

⁷⁵ Николић М. П, Говор мржње у интернет комуникацији у Србији, докторска теза, Универзитет у Београду Факултет политичких наука, 2018, стр. 87-88.

или средство дигиталног насиља. Услед оваквих проблема, закони широм западне Европе су у сталном процесу промене.

Проблем кршења права и слобода деце на интернету, са правне стране, је још по нечему специфичан, а то је, пре свега, због чињенице да државе немају домашaj преко одређених граница, јер простором на интернету није могуће управљати. Од великог значаја је међудржавна сарадња на свим нивоима заштите деце, пре свега у процесима усклађивања националних закона са међународним актима. Хармонизација би допринела онемогућавању кршења права или барем опадању морала у доношењу такве одлуке код учиниоца. А ако би се повреда и десила, лоцирање, лишавање слободе и процесуирање учинилаца би било брже и ефикасније, уз што мању штету по децу.⁷⁶

Неопходно је такође извршити кодификацију права и обавеза свих актера у комуникационом процесу. То практично значи да се мора јасно утврдити која је улога и одговорност самих корисника интернета (насилника и жртве), друштвене мреже или интернет портала који пружа платформу за комуникацију, али исто тако и сервиса (провајдера) који омогућава комуникацију као и свих посредника у том процесу.⁷⁷ Законодавни оквир би требало да буде врло јасан и схватљив начин свакоме како би се омогућило што

⁷⁶ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 45-46.

⁷⁷ Николић М. П, Говор мржње у интернет комуникацији у Србији, докторска теза, оп. цит. 89.

лакше препознавање насиља и јасно дала информација коме и где се може пријавити. Такође, чланови закона би требали бити изразито општи како би могли обухватити све алтернативне појавне облике и форме које би се могли јавити у будућности.⁷⁸

Аутор Јакубович (Jakubowicz) је, анализирајући правну релуацију „нових медија“, приметио одређен образац кроз који пролазе у том процесу. Извршио је класификацију четири фазе:

1. У прво време нека никаквих реакција;
2. Покушава се са асимилацијом нових медија у правни оквир који је успостављен за „старе“ медије, а за који држава сматра да су слични;
3. Следи припрема новог закона и води се свеопшта дискусија прилагођена новом медију;
4. На крају, ступа на снагу нови правни оквир.⁷⁹

Оно што можемо рећи за дигитално насиље, служећи се наведеним фазама, јесте да су прве одавно превазиђене и да се сада ради на проналажењу најбољих законских решења, како на унутрашњем, тако и на међународном плану. Мада, напредовање у фазама зависи и од степена развијености и заинтересованости држава да се баве ових питањима.

⁷⁸ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 47.

⁷⁹ Jakubowicz K, *Media Revolution in Europe: Ahead of the Curve*, Council o Europe Publishing. 2011.

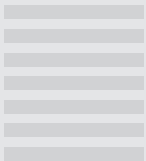
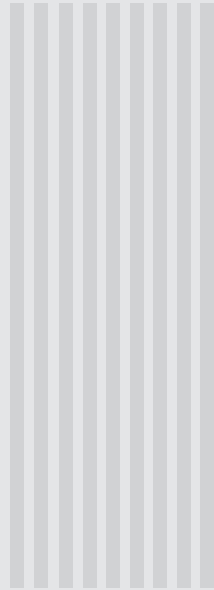
За Републику Србију можемо рећи да је негде између друге и треће фазе. Ситуација на пољу заштите деце на интернету је и даље неповољна, а приликом процесуирања насилника користе се аналошка тумачења појединих кривичних дела. Кривични законик РС не препознаје нити дефинише дигитално насиље над децом. А и када постоји реакција надлежних органа, она је најчешће усмерена на кажњавање, без велике пажње која би се требала посветити едукацији и превенцији.⁸⁰

„Не умањујући врхунски значај који је потребно дати системској заштити деце од објективних опасности на интернету, јавне политике су дужне да заштиту деце не заснивају на ограничавању њихових права на слободу изражавања, приступу знању и учешћу у друштву“, закључују поједини аутори.⁸¹

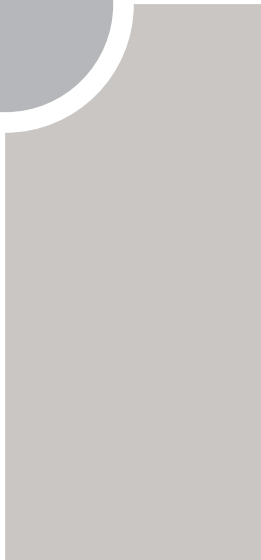
⁸⁰ Видети: Држава не препознаје интернет насиље: <http://oradio.rs/sr/vesti/info/drzava-ne-prepoznaje-internet-nasilje-759.html> (приступљено: 02. 09. 2022).

⁸¹ Livingstone S, Carr J, Bayrne J, *One in Three: Internet Governance and Children's Rights*, UNICEF, <https://www.unicef-irc.org/publications/795-one-in-three-internet-governance-and-childrens-rights.html> (приступљено: 08. 07. 2022).

6.



**Међународни
механизми заштите**



Када говоримо о међународном регулисању дигиталног насиља, потребно је осврнути се на правну регулативу међународних и регионалних организација, пре свега Уједињених нација и Европске Уније. У појединим документима директно се користи одредница „дете/деца“, док се у неким користи одредница „свако, сви, ко“, што се свакако може подвести под категорију деце.

Када је у питању правна регулатива, међународна легислатива Србија се највише угледа на примере добре праксе из Европске уније. Разлози су многобројни, како географски, политички и економски, тако и стратешки, јер је Србија кроз своја најважнија документа мапирала ЕУ као свој стратешки циљ.⁸² Иако Србија још увек није пуноправна чланица, поштовање и усаглашавање правних аката са ЕУ је један од постулата приступних преговора.

⁸² На седници Владе Републике Србије 17. јуна 2005. године усвојена је Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/seio/NAC_STRAT_UNDP_2006_gledanje.pdf (приступљено: 13. 07. 2022).

6. 1. Међународни и регионални извори права

6. 1. 1. Универзална декларација о људским правима – Уједињене нације су питање живота без насиља предвиделе у Универзалној декларацији⁸³ чланом 2 у ком се каже да нико не сме бити изложен произвољном мешању у његову приватност, преписку, дом и породицу као ни да не сме бити изложен нападима и нарушавању угледа и части. Прописано је да свако има право на живот, слободу и безбедност личности. Поред тога, нико не сме бити подвргнут мучењу, свирепом, нечовечном или понижавајућем поступку и кажњавању. Деца, уз мајке, имају право на нарочито старање и помоћ.

6. 1. 2. Међународни пакт о грађанским и политичким правима – Међународним пактом о грађанским и политичким правима⁸⁴ прописано је да свако дете, без икаквог разликовања по основу расе, боје коже, пола, језика, вероисповести, националног или друштвеног порекла, имовног статуса или рођења, има право на заштиту од стране

⁸³ Универзална декларација усвојена и проглашена Резолуцијом Генералне скупштине УН бр. 217 (III) од 10. 12. 1948. године.

⁸⁴ Усвојен и отворен за потписивање и ратификовање или приступање резолуцијом Генералне скупштине УН 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године. Ступио на снагу 23. марта 1976. године у складу са чланом 49. Службени лист СФРЈ (Међународни уговори), бр. 7/1971.

породице, друштва и државе коју захтева његов положај малолетника.⁸⁵

6. 1. 3. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима – Овим Пактом⁸⁶ су предвиђене посебне мере и заштита у корист деце без икакве дискриминације по основу порекла или из других разлога, а тичу се заштите од привредног и друштвеног искоришћавања. Њихово запошљавање и ангажовање на пословима који су недозвољени или штетни по њихов морал или достојанство биће санкционисани. Примену овог Пакта можемо видети пре свега у домену дечије порнографије.

6. 1. 4. Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена – Конвенцијом о укидању свих облика дискриминације жена⁸⁷ говори се правилном схватању материнства као друштвене функције и поделе одговорности мушкарца и жене у развоју детета. Овде се посебно наглашава нешто што зовемо „најбољи дечији интерес“.⁸⁸

⁸⁵ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмена, Нови Сад, 2013, стр. 10-11.

⁸⁶ Ступио на снагу 3. јануара 1976. године у складу са чланом 27. Службени лист СФРЈ (Међународни уговори), бр. 7/1971.

⁸⁷ Службени лист СФРЈ (Међународни уговори), бр. 11/1981.

⁸⁸ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмена, оп. цит. 11.

6. 1. 5. Конвенција за заштиту права и основних слобода – По мишљењу многих аутора из области људских права и слобода, најважнији документ донесен од стране ЕУ је Европска конвенција за заштиту људских права и слобода.⁸⁹ Конвенција је, у целини, у духу поштовања, мира, толеранције и суживота. Међутим, чланови који би се, принципом аналошког тумачења, могли применити и на заштиту деце од дигиталног насиља су: члан 2 који говори о праву на живот, члан 3 који прокламује забрану свих облика мучења, затим члан 5 који говори о праву на слободу и безбедност, члан 8 који је о праву на поштовање приватног и породичног живота и, напослетку, члан 10 који третира слободу изражавања.

6. 1. 6. Конвенција о правима детета – Додатни допринос правној регулацији Уједињене нације су дале доношењем конвенције која је намењена искључиво деци – Конвенција о правима детета⁹⁰. Похвално је што су УН препознале битност детаљније заштите деце, пре свега због њихове рањивости, немогућности да се заузму за себе и одбране, као и због психофизичког стања. Она садржи каталог дечијих права и инструмент је заштите који обухвата целокупан спектар људских права са аспекта

⁸⁹ Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, („Сл. лист СЦГ“ – Међународни уговори, бр. 9/03, 5/05 и 7/05 – испр. и „Сл. гласник РС“ – Међународни уговори, бр. 12/10.

⁹⁰ Конвенција о правима детета, усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН, 20. 11. 1989. године.

детета: грађанска, културна, економска, политичка и социјална права. Четири основна принципа Конвенције су: 1. недискриминација, 2. посвећеност најбољим интересима детета, 3. право на живот, преживљавање и развој и 4. поштовање ставова детета. У преамбули Конвенције подсећа се на чињеницу да детињству припада посебна брига и помоћ. У члану 3 примат се даје дететовом интересу, без обзира да ли поступке над њим или са њим спроводе јавне, приватне институције за социјалну заштиту, судови, административни органи или законодавна тела. У члану 6 Конвенције се посебно наглашава да сви облици насиља, злостављања, злоупотреба и занемаривања деце којима се угрожавају физички, психички и морални интегритет, представљају грубо кршење Конвенције а посебно права на живот, опстанак и развој детета. У члану 19 се предвиђа да се примарно деца заштите од свих облика насиља и узнемиравања, било да је оно физичке или психичке природе. Поред овог, члан 13 предвиђа заштиту слободе изражавања, који се, без ограничења, примењује на све случајеве, па чак и онлајн.⁹¹ Право детета на слободу изражавања повезано је са још неколико чланова Конвенције: чланом 14 којим се дефинише слобода мишљења, савести и вероисповести, чланом 15 који говори о слободи удруживања и чланом 17 о слободном приступу информацијама.⁹² Надаље, чла-

⁹¹ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 48.

⁹² др Кривокапић Ђ, Антонијевић М, Остваривања права деце на заштиту од штетних садржаја и заштиту приватности, <https://www>.

ном 19 предвиђа се да државе чланице предузму законодавне, административне, социјалне и образовне мере ради заштите деце од физичког или менталног насиља, злоупотребе и занемаривања, немарног односа, малтретирања или експлоатације, укључујући и сексуалну. Државама се намеће израда социјалног програма уз помоћ ког ће се лакше спречавати, утврђивати, пријављивати, прослеђивати, истражити, поступати и пратити злостављање детета.

Аналошким тумачењем, овај и остале чланове Конвенције можемо применити и на дигитално насиље. У члану 34 забрањени су сви облици сексуалног искоришћавања и злостављања деце. Члан 35 регулише забрану отмице и трговине децом, члан 37 штити од свих облика искоришћавања (експлоатације) који су штетни по било који вид дечије добробити. И на крају, Конвенција чланом 37 децу штити од нехуманих и понижавајућих поступака и кажњавања. Иако се у Конвенцији нигде експлицитно не спомиње интернет, онлајн комуникација путем рачунара, таблета или телефона, неки аутори сматрају да се аналошким тумачењем она може применити и на ове случајеве.⁹³ Конвенцију о правима детета је ратификовала Република Србија доношењем Закона о ратифика-

ombudsman.rs/index.php/prava-deteta/171-2008-04-17-12-52-15/4540-2016-01-15-08-19-55 стр. 8 (приступљено: 12. 07. 2022).

⁹³ Pozza Virginia Dalla et al, *Cyberbullying Among Young People*, Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs, European Union, 2016.

цији⁹⁴ у Народној скупштини. Овиме је она постала интегрални део правног система Србије и као таква се мора поштовати.

6. 1. 7. Конвенција Међународне организације рада број 182 о најгорим облицима дечијег рада⁹⁵ – дефинише израз „најгори облици рада“ у које спада подвођење, намамљивање, коришћење или нуђење детета у сексуалне сврхе ради проституције или порнографије.

6. 1. 8. Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима – Нису ретки случајеви да деца, посредством интернета, буду жртве трговине људима. Ова Конвенција⁹⁶ управо прописује мере заштите и даје предлог превенције који подразумева едукацију дечака и девојчица.⁹⁷

6. 1. 9. Конвенција о сајбер криминалу – Ово је Конвенција⁹⁸ из 2001. године и уједно први међународни документ у ком се експлицитно доводи у везу дечија порнографија и

⁹⁴ Закон о ратификацији конвенције Уједињених нација о правима детета („Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“ бр. 15/90 и „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“ бр. 4/96 и 2/97).

⁹⁵ Службени лист СРЈ (Међународни уговори), бр. 2/2003.

⁹⁶ Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009.

⁹⁷ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмена, оп. цит. 14.

⁹⁸ Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009.

компјутерски систем. Њоме се намеће обавеза државама чланицама да усвоје измене правне регулативе којом ће се националним законодавствима препознати и кажњавати следећи акти:

1. производња дечије порнографије ради дистрибуције путем компјутерских система;
2. нуђење или стављање на располагање дечије порнографије путем компјутерских система;
3. дистрибуција или преношење дечије порнографије путем компјутерских система;
4. прибављање дечије порнографије путем компјутерских система за себе или за друга лица;
5. поседовање дечије порнографије у компјутерском систему или на медијима за смештање компјутерских података.

6. 1. 10. Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања – У свом уводном делу Конвенција⁹⁹ јасно заузима став да се деца и насилници све чешће сусрећу на интернет платформама па је потребно додатно уредити поступање у тим ситуацијама. Основне сврхе ове Конвенције су: 1. спречавање и борба против сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања деце, 2. заштита права деце која су већ постала жртве сексуалног искоришћавања, 3. унапређење унутрашње и међународне сарадње у борби против сексуалног злостављања деце. У члану 6 предвиђена је сек-

⁹⁹ Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 1/2010.

суална едукација деце у основним и средњим школама, у члану 9 тражи се подстицај за приватни сектор и медије који се баве технологијама и сексуалним злостављањем, у члану 20 намећу се кривична дела у вези са дечијом порнографијом. Напослетку, члан 23 дефинише појам „наговарање деце у сексуалне сврхе“ и захтева да државе криминализују предлагања одраслог лица да се састане са дететом, путем интернет технологија, а у сврхе сексуалног искоришћавања.¹⁰⁰

6. 1. 11. Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала – Сврха доношења ове Конвенције¹⁰¹ била је унапређење сарадње у погледу спречавања и борбе против транснационалног организованог криминала. Његово процесуирање и лоцирање је прилично компликовано зато што се обично дешава у више држава; некада је дело учињено у једној а припремано у другој држави и некада је учињено у једној држави, а последице су наступиле у другој. Уз ову Конвенцију донесен је и **Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и децом.**¹⁰²

¹⁰⁰ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмана, оп. цит. 17.

¹⁰¹ Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001.

¹⁰² Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмана, оп. цит. 17.

6. 1. 12. У члану 29 Уговора о Европској унији¹⁰³ – каже се да је циљ постојања ЕУ стварање безбедности свих њених грађана и посебно подразумева борбу против насиља и спречавање кривичних дела.

6. 1. 13. Конвенција за заштиту деце – је усвојена 1989. године. С обзиром да тада појам дигиталног насиља није био познат, применом метода аналогije слободно можемо рећи да је ова Конвенција применљива и у тим случајевима. Наиме, чланом 19 се предвиђа заштита деце и младих од свих облика насиља физичке или психичке природе.

6. 1. 14. Конвенција о високотехнолошком криминалу¹⁰⁴ – чији чланови 14-21 штите право на приватност свих, па и деце. У Конвенцији се каже да су обухваћена дела која се односе на злоупотребу рачунарских мрежа. Њен недостатак лежи у недовољној општости. Она препознаје само рачунарску мрежу и компјутер као оруђе за извршење дела, међутим, више пута смо нагласили да оруђе извршења може бити и друга технологија (мобилни телефон, смс, ммс, позиви...).

6. 1. 15. Конвенција о електронском криминалу – је Конвенција која обухвата тематику дигиталног насиља и укључује његово дефинисање и начине санкционисања

¹⁰³ Ступио на снагу 1993. године, познат и као Мастрихтски уговор.

¹⁰⁴ Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу, „Сл. гласник РС“, бр. 19/09.

учинилаца. Она је ратификована, али још увек није усвојена од стране свих држава чланица ЕУ. Њен значај је велики, јер представља пионирске потезе ЕУ у борби против дигиталног насиља. Њоме је дефинисана злоупотреба рачунарске мреже за чињење кривичних дела (праћења, прогањања, узнемиравања, уцене, педофилије, секстинга и др.). Државама чланицама је наложено да развију и успоставе механизме борбе против рачунарског криминала.

6. 1. 16. Конвенција за заштиту лица у вези са аутоматским процесуирањем личних података¹⁰⁵ – Ова Конвенција има пуно сличности са претходном зато што обухвата тематику дигиталног насиља и укључује његово дефинисање и начине санкционисања учинилаца. Такође, она је ратификована, али још увек није усвојена од стране свих држава чланица ЕУ. Њен значај је у томе што сваком појединцу даје могућност да у сваком тренутку оствари увид у то ко његове личне податке скупља и у које сврхе, да има приступ и да зна да се прикупљање врши легално.¹⁰⁶

6. 1. 17. Конвенција за заштиту деце од сексуалне експлоатације и сексуалног насиља – У члану 23 ове Кон-

¹⁰⁵ Закон о потврђивању Конвенције за заштиту лица у вези са аутоматским процесуирањем личних података, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 1/92, „Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 11/2005 – др. закон и „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 98/2008 – др. закон и 12/2010).

¹⁰⁶ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 50.

венције предвиђа се да чланице инкриминишу дело искоришћавања деце у сексуалне сврхе путем електронских средстава комуникације, што мења до сада успостављени систем, па би до кажњавања дошло само ако је извршено на основу физичког контакта жртве и насилника.¹⁰⁷ Облик насиља код ког се ова Конвенција¹⁰⁸ најчешће може применити је секстинг, о ком смо раније говорили.

6. 1. 18. Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације – Ова Конвенција¹⁰⁹ потиче из 1965. године. За наше истраживање је значајна јер се њоме забрањују пропаганде, идеје или теорије завере по којима је једна раса супериорнија у односу на неку другу. Њен значај се огледа посебно код деце која често дискриминишу једни друге по основу расе, како у традиционалном, тако и у дигиталном насиљу.¹¹⁰

С обзиром на чињеницу да су дечија порнографија, педофилија и сексуално искоришћавање деце проблем који је у порасту у свету, па тако и у Европи, не чуди овако велики број докумената који о њему говоре. Радње извршења се у највећем проценту дешавају путем интернета па су *par excellence* дигитално насиље над децом.

¹⁰⁷ Pozza V. D, et. al, op. cit. 30-40.

¹⁰⁸ „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 1/2010.

¹⁰⁹ Закон о ратификацији Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације, („Сл. лист СФРЈ“, бр. 31/67.)

¹¹⁰ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 51.

6. 1. 19. Резолуција 1099(1996) Парламентарне скупштине Савета Европе о сексуалном искоришћавању – Скупштина позива чланице да уведу нова кривична дела: 1. посредовање порнографског материјала као што су записи, документи, фотографије које укључују децу; 2. производња, транспорт, дистрибуција порнографског материјала на ком су малолетници и 3. снимање и емитовање слика малолетника. Посебна новина коју је требало увести је да малолетник млађи од 15 година не може приложити своју сагласност како би могао да има сексуалне односе са одраслом особом.

6. 1. 20. Резолуција Парламентарне скупштине Савета Европе 1307(2002) о сексуалном искоришћавању деце – Она указује да само кадровски и технички опремљена полиција може радити на сузбијању овог проблема. Такође, она охрабрује грађане да пријављују сексуалне злочине над децом. Посебна новина је увођење дежурних бесплатних линија за пријаву и помоћ и финансирање невладиних организација које се баве овим питањем.¹¹¹

6. 1. 21. У контексту сексуалног искоришћавања деце значајно је споменути и следеће акте: Оквирна одлука о борби против сексуалног искоришћавања деце и дечије

¹¹¹ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмена, оп. цит. 21-22.

порнографије¹¹² и Директива о борби против сексуалне злоупотребе и искоришћавања деце и дечије порнографије.¹¹³

6. 1. 22. Одлука Европског парламента 854/2005/ЕС¹¹⁴ – којом је 2005. године покренут сигурносни програм *Internet Safe Plus* чији је задатак да омогући сигурно коришћење интернета и нове технологије свима, а посебно деци.¹¹⁵

6. 1. 23. Директива ЕУ¹¹⁶ – донесена је из разлога што су лични подаци доступни на интернету били све више злоупотребљивани. Европска комисија је 1995. године донела ову Директиву чија је примарна добра страна њена општост која је дозволила будуће измене и допуне и која је у кораку са развојем технологија. Њен садржај се односио на заштиту података свих корисника и на то да се прикупљање мора вршити строго легално и на утврђен начин.

¹¹² Council Framework Decision 2004/68/JHA of 22 December 2003 on Combating the Sexual Exploitation of Children and Child Pornography, *OJ L 13, 20.1.2004, p. 44.*

¹¹³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex-%3A32011L0093> (приступљено: 14. 07. 2022).

¹¹⁴ Одлука о установљењу програма *Internet Safe Plus*, од 11. маја 2005. године. Службени лист ЕУ 149 од 11. јуна 2005. године.

¹¹⁵ Љубојевић Н, „Заштита деце на социјалним мрежама“ у Слободан Перовић (ур.) Правни живот бр. 10/2017, Удружење правника Србије, Београд, 2017, стр. 207.

¹¹⁶ https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection_en (приступљено: 02. 09. 2022).

Развојем технологије, Директива је претрпела прво ревидирање 2009. године. Након тога ЕУ доноси још низ докумената на тему очувања приватности сваког корисника. Сваки следећи документ је био детаљнији у ограничењима коришћења података.¹¹⁷

6. 1. 24. Директива о аудио-визуелним медијским услугама¹¹⁸ – Ова Директива тиче се конкретно малолетника и деце. Бави се заштитом од непримерених садржаја, полазећи од начела да што корисник медијских услуга има мању контролу над садржајем, то садржај може бити штетнији по њега. Правила садржана у Директиви су допуњена препорукама из 1998. и 2006. године са циљем заштите деце и људског достојанства. Делокруг њене примене је прилично узак, јер покрива само садржај који се приказује путем традиционалних електронских медија. Овиме су по страни стављене мобилне апликације, друштвене мреже, сајтови за размену видео садржаја и сл.

¹¹⁷ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 51.

¹¹⁸ Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media service. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32010L0013> (приступљено: 25. 08. 2022).

6. 1. 25. Директива о непоштеним пословним праксама¹¹⁹ – утврђује заштиту потрошача, посебно деце, од непоштених пракси оглашавања и пословне пропаганде. Она сматра да су деца посебно осетљива категорија те у том светлу могу бити жртве превара, злоупотребе банковних рачуна, изнуда и др. Она превиђа и једну новину, а то је посебна процена ризика по децу који прети од стране пропагандних порука.¹²⁰

6. 1. 26. Правила ЕУ о заштити података¹²¹ – датирају из 2010. године. Она су била иницијација за доношење новог сета регулативе који је требало додатно да заштити личне податке корисника, а која су започела 2012. године. Коначно, 2016. године је усаглашен заједнички текст чија ће се имплементација завршити 6. маја 2018. године.

¹¹⁹ Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:149:0022:0039:en:PDF> (приступљено: 28. 08. 2022).

¹²⁰ др Кривокапић Ђ, Антонијевић М, Остваривања права деце на заштиту од штетних садржаја и заштиту приватности, оп. цит. 9-10.

¹²¹ https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/reform_en (приступљено: 02. 09. 2022).

Главна новина у овом сету закона била је „право на заборавање“ коју смо спомињали у ранијем излагању.¹²²

6. 1. 27. У јулу 2022. године, у току израде нашег истраживања, из Брисела су стигле вести о новинама које је ЕУ преузела а које се тичу дигиталног света.¹²³ Наиме, Европски парламент (ЕП) је великом већином усвојио **Закон о дигиталним тржиштима (DMA)** и **Закон о дигиталним услугама (DSA)**. Циљ усвојених закона је сигурнији и отворенији онлајн свет који уводи низ нових обавеза за технолошке гиганте. Нова дигитална правила уводе, до сада незабележене, стандарде о одговорности у онлајн свету. За нашу тему посебно је значајан Закон о дигиталним услугама (DSA). Њиме ће се говор мржње, ширење незаконитог садржаја и дезинформација додатно сузбијати. Компаније ће имати обавезе које су пропорционалне величини њихове комуникационе платформе и ризицима које оне представљају за друштвену заједницу. За интернет претраживаче и платформе које имају преко 45 милиона корисника месечно уводи се ново правило: омогућавање државним властима да приступе алгоритмима. У случају непоштовања Закона Комисија може изрећи новчану казну до највише 10% компанијског годишњег промета или до највише 20% у случају поновног непоштовања правила. Када их Савет ЕУ и зва-

¹²² Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 51.

¹²³ Видети: <https://www.dijalog.net/u-evropskom-parlamentu-usvojena-dva-zakona-za-sigurnije-onlajn-okruzenje/> (приступљено: 02. 09. 2022).

нично усвоји, Закон о дигиталним тржиштима (DMA) у јулу, а Закон о дигиталним услугама (DSA) у септембру, закони ће бити објављени у Службеном листу ЕУ и ступити на снагу 20 дана после тога. Директна примена (DSA) се очејује 15 месеци након ступања на снагу, тачније 1. јануара 2024. године, док ће се (DMA) примењивати 6 месеци након ступања на снагу.

6. 2. Међународни и регионални извори меког права

6. 2. 1. Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији¹²⁴ – Он садржи одребе које регулишу: мере за примену у заштити права детета, изричиту забрану дечије проституције и порнографије, кривични поступак и казнене мере, заштиту деце жртава, превентивне мере и међународну помоћ и сарадњу.

6. 2. 2. Препорука Комитета министара Савета Европе P(91)11 о сексуалном искоришћавању, порнографији и проституцији и трговини децом и омладином – Којом се позивају актери да предузму опште мере ради подизања степена свести јавности о едукацији и информисању

¹²⁴ Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 7/2002.

тако што ће: успоставити документовање сексуалног насиља деце, увести упознавање од опасности у основном и средњем образовању, увести обуку надлежних стручних лица који поступају у случајевима које укључују децу: судови, полиција, здравство, социјална заштита.¹²⁵

6. 2. 3. Препорука Комитета министара Савета Европе (2001)16 о заштити деце од сексуалног искоришћавања –

Ова Препорука се односи на рекламе, медије, а посебно интернет оглашавање, у контексту сузбијања сексуалног искоришћавања. Препорука истиче неопходност сарадње интернет провајдера са државним органима.¹²⁶

6. 2. 4. И поред великог броја правних механизма на међународном нивоу, проблем дечије порнографије и даље постоји. Многи аутори сматрају да је разлог за то постојање “дарк веба” (Dark Web), простора који садржи интернет странице које су ван домашаја било ког државног органа. У том светлу, споменућемо још неке механизме које за циљ имају борбу против дечије порнографије: **Саопштење о незаконитим и штетним садржајима на интернету**¹²⁷, који је донесен 1996. године, као и **Зелени папир о заштити малолетних лица и људског достојанства**

¹²⁵ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмана, оп. цит. 19.

¹²⁶ Ибид.

¹²⁷ <http://aei.pitt.edu/5895/1/5895.pdf> (приступљено: 14. 07. 2022).

у аудио-визуелним и информационим системима.¹²⁸ Оба документа сведоче да је потребна сарадња како би се искоренио и спречио овај проблем који значајно може пореметити функционисање људске заједнице.¹²⁹

6. 2. 5. Препорука Р(97) 20 државама чланицама о говору мржње – дефинише говор мржње као сваки говор који шири, подстиче или правда мржњу, ксенофобију, антисемитизам и друге облике мржње засноване на нетолеранцији укључујући: национализам, етноцентризам, дискриминацију и непријатељства према мањинама, мигрантима и особама са имигрантским пореклом.

6. 2. 6. Препорука Комитета министара Савета Европе Р(97) 21 о медијима и промовисању културе толеранције – Ова Препорука заузима став да је о нетолеранцији потребно говорити у јавности и у оквиру медијских кућа на територији ЕУ. Њима се препоручује истинито, правовремено и чињеницама поткрепљено извештавање, без стереотипа и дискриминације. Занимљиво је да се Препоруком од медија тражи да оспоравају претпоставке које су садржане

¹²⁸ http://aei.pitt.edu/1163/1/minors_info_soc_gp_COM_96_483.pdf (приступљено: 14. 07. 2022).

¹²⁹ Писарић М, „Правни оквири европске уније у борби против дечје порнографије на интернету“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, вол. 46, бр. 2, 2012, стр. 472.

у нетолерантним изјавама њихових саговорника приликом интервјуа, извештавања и др.¹³⁰

6. 2. 7. Кодекс понашања у борби против илегалног говора мржње на интернету (Code of Conduct)¹³¹ – Интернет представља простор у којем се све чешће може чути говор мржње, а посебно онај који је упућен деци и младима. Због тога је ЕУ 2016. године дошла на идеју да сачини Кодекс понашања, који ће потписати компаније које се баве информационо-техничким пословима, где би посебну пажњу посветиле испитивању оправданих и валидних пријава корисника, а чији је предмет говор мржње, и да у року од 24 сата донесу одлуку да се уклони или онемогући приступ таквом садржају.¹³²

6. 2. 8. Европска комисија за борбу против расизма и нетолеранције Савета Европе – основана је 22. марта 1994. године. Основни циљеви њеног мандата су: сузбијање расизма, касенофобије, антисемитизма и нетолеранције,

¹³⁰ Ивановић А, Ранђеловић Д, Тотић М, Говор мржње у електронским медијима и друштвеним мрежама, Монитор, Нови Пазар, 2019, стр. 59.

¹³¹ *Code of Conduct on Countering Illegal Hate Speech*, доступно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1135 (приступљено: 03. 09. 2022).

¹³² Ивановић А, Ранђеловић Д, Тотић М, Говор мржње у електронским медијима и друштвеним мрежама, Монитор, Нови Пазар, 2019, оп. цит. 62.

јер су то највеће опасности по људска права и демократске вредности које негује ЕУ.¹³³

6. 2. 9. Посебно су значајни ставови заузети у два документа: **Општој расправи о медијима**¹³⁴ у којем Комитет УН подвлачи право детета да учествује у јавном информисању и **Општем коментару о циљевима образовања**¹³⁵ у којем се каже да се деци мора дати механизам за изражавање ставова о методама, приступу, начину образовања и школству „*en général*” што подразумева и дигиталну писменост и информисање.¹³⁶

6. 2. 10. Водич о говору мржње¹³⁷ – донесен је у новембру 2008. године од стране Савета Европе са циљем да се објасни концепт говора мржње и да усмери доносиоце одлука, експерте и ширу друштвену заједницу на

¹³³ Ибид, стр. 59.

¹³⁴ *General discussion on the child and the media*. Доступно на: https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/discussion/child_and_media.pdf (приступљено: 12. 07. 2022).

¹³⁵ General Comment No. 1: *The Aims of Education* (article 29), (2001), <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/general-comment-no-1-aims-education-article-29-2001> (приступљено: 12. 07. 2022).

¹³⁶ др Кривокапић Ђ, Антонијевић М, Остваривања права деце на заштиту од штетних садржаја и заштиту приватности, оп. цит. 9.

¹³⁷ *Manual on Hate Speech*, Council of Europe, 2009. Доступно на: <https://rm.coe.int/090000168093e395> (приступљено: 25. 08. 2022).

критеријуме за његово одређивање, а који су проистекли из прецедентног права Европског савета за људска права.¹³⁸

Значајно је споменути да је на нивоу ЕУ потписано чак 17 уговора са власницима најзначајнијих друштвених мрежа чији је садржај обухватио јасно дефинисану пословну политику, која се састоји у немогућности њиховог коришћења ради узнемиравања других. Циљ је да се негативан утицај људи, посебно деце, смањи и ограничи. Највећи број уговора базиран је на заштити деце и младих.¹³⁹

6. 3. Пракса Европског суда за људска права

Иако није директно укључен у креирање правне регулативе Европске уније, Европски суд за људска права је својим деловањем и угледом који ужива на пољу заштите људских права и слобода дао значајан допринос када је наша тема нашег истраживања у питању. Он значајно утиче на имплементацију и усклађивање регулативе на нивоу ЕУ и на нивоу држава чланица и нечланица.

Чланом 8 Конвенције за заштиту људских права и основних слобода¹⁴⁰ дефинисано је право на поштовање приват-

¹³⁸ Николић М. П, *Говор мржње у интернет комуникацији у Србији*, докторска теза, оп. цит. 101.

¹³⁹ Миловановић С, *Насиље на интернету – криминолошки аспект*, мастер теза, оп. цит. 50.

¹⁴⁰ Доступно на: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf (приступљено: 29. 08. 2022).

ног и породичног живота на чијем пољу је Суд направио посебан помак својим деловањем, а посебно у контексту дигиталног насиља. Суд је заузео став да је са развојем интернета дошло и до развоја могућности за кршење туђих права. Такође, анонимност као таква неће имати примат у поштовању од стране пружаоца телефонских и интернет услуга уколико се злоупотребљава и њоме долази до кршења нечијег права. Тада предност има психо-физички интегритет жртве.

Чланом 10 Конвенције дефинише се слобода изражавања којом се Суд такође бавио у контексту дигиталне злоупотребе. Суд је заузео став да се неће сматрати слободом изражавања сваки говор којим се крше нечија права путем дигиталних технологија. То кршење најчешће представљају претње и вређање људског достојанства појединаца услед комуникације на вулгаран и увредљив начин. Судска пракса је, такође, дошла до неписаног правила да се, уколико дође до колизије чланова 8 и 10, предност даје члану 8. Такође, пракса је показала да Суд посебно указује на неопходност поштовања и заштите личних података и приватности.¹⁴¹

¹⁴¹ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 55-56.

6. 4. Примери добре националне упоредноправне праксе

Велика Британија – Иако, формално-правно, више није део Европске уније, Велику Британију свакако посматрамо као део европског простора који дели исте вредности са осталим државама. Налази се међу најистакнутијим државама које су својим унутрашњим законодавством уредиле дигитално насиље усмерено ка деци и младима. Влада ове државе се труди да, поред тога што константно ради на заштити, очува и постулате на којима почива слобода изражавања. Велика Британија поседује самосталан правни оквир, који се односи на Енглеску, Велс, Северну Ирску и Шкотску, али и свака од поменутх држава има своју унутрашњу регулативу на ову тему. Издвојићемо неколико најзначајнијих закона:

- Закон о заштити деце и Налог о заштити деце из 1978. године који, и тако „стар“, садржи одредбе које претпостављају као кривично дело злоупотребе дечијих слика;
- Закон о кривичном поступку из 1988. године садржи посебно кривично дело „поседовање неприкладних дечијих слика“;
- Закон о злонамерним комуникацијама из 1988. године дефинише као кривично дело изазивање патње и анксиозности;
- Закон о заштити од узнемиравања из 1997. године и Закон о сексуалним преступима из 2003. године који

уводи да се кривично дело – сексуално врбовање – може починити путем средстава дигиталне комуникације.

Јасно је да се због времена када су донесени неки поменути закони односе на традиционалне облике насиља, али, као и са свим досадашњим правним актима, применом аналогије можемо их применити и у случајевима дигиталног насиља.

Заштиту од дигиталног насиља у Великог Британији жртва, ма ко то био, може потражити у две врсте поступка: у грађанском и кривичном. Грађански спор се води у највећем броју случајева на одбрани од клевете. Ту подразумевамо вређање или стављање лица у негативан контекст. Осим тога, кривични спор је базиран на узнемиравању и противправном поступању које је репетитивно. На жртви је да доказним поступком докаже да је била угрожена а занимљиво је да највећи број учинилаца изјављује да нису знали да својим чинидбама врше дело које неком не прија. Стога се саветује жртвама да у току насиља јасно насилнику ставе до знања да им такво понашање не прија како аргумент незнања не би могли користити на суду. Свакако, саветује се и прекид сваког контакта и обраћање надлежним установама.¹⁴²

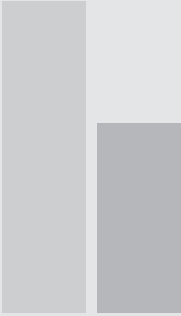
Шпанија – је држава која је, према анализи скрининга Европског парламента који се бавио кривичним делима

¹⁴² Ибид, стр. 53-54.

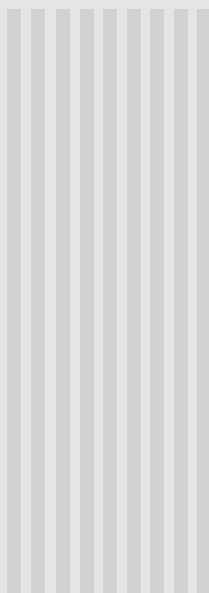
учињеним путем дигиталних платформи, највише поодмакла у правном регулисању. Она је у свом Кривичном законнику предвидела да учинилац може одговарати у кривичном поступку за кривично дело *cyberbullying*. Шпанија је, уз **Белгију, Грчку, Хрватску, Финску и Италију**, применила иницијативу о увођењу заштитних механизма у школе чији је циљ борба против дигиталног насиља.

Пољска – нема тачно одређене одребе које третирају дигитално насиље, али пољски надлежни органи су се издвојили чиљеницом да пуно раде на подизању свести о значају проблема прогањања, које обухвата и оно које се дешава уз помоћ електронске комуникације. Оно је дефинисано Кривичним закоником у члану 190а као психичко насиље у виду непрестаног праћења и узнемиравања. Члан је додатно допуњен забраном коришћења туђих видео и фото записа у циљу доношења штете неком лицу.¹⁴³

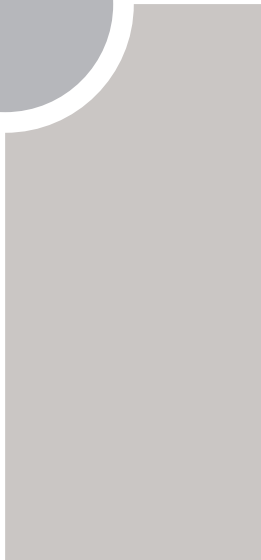
¹⁴³ Ибид, стр. 55.



7.



**Национални
механизми заштите**



Све већи број случајева дигиталног насиља у Републици Србији, посебно код деце и младих, са собом повлачи питања одговорности и иницијативе да се крене са правним уређивањем овог друштвеног проблема. Када кажемо уређивање, пре свега мислимо на инкорпорирање дигиталног насиља, као посебног кривичног дела у оквиру Кривичног законика Републике Србије, са унапред прописаним санкцијама и радњама извршења како би сваки грађанин или грађанка могли да препознају насиље, пријаве га и буду сигурни да ће бити заштићени од стране државних органа. С обзиром да смо у претходном одељку имали увид у све међународне акте које је Србија потписала и ратификовала, можемо закључити да постоји свесност о проблему дигиталног насиља, али и да Србија мора уложити додатне напоре уколико жели да у потпуности кодификује овај проблем.¹⁴⁴

У наставку ћемо извршити прегледну анализу правне покривености проблема дигиталног насиља код деце, у циљу процене досадашње ефикасности и примене.

¹⁴⁴ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 59.

7. 1. Нормативни оквир Републике Србије

7. 1. 1. Устав Републике Србије¹⁴⁵ – У њему се дигитално насиље не дефинише на јасан и прецизан начин. Међутим, као и код међународних аката, користећи аналошко тумачење, можемо закључити да се већина правних решења може применити и на онлајн свет. У члану 21 Устава забрањује се било који вид дискриминације. У члану 23 предвиђа се неповредивост људског достојанства и слободе развоја личности, затим у члану 24 дефинисано је право на живот, док је у члану 25 дефинисана неповредивост психичког и физичког интегритета. Надаље, Устав члану 27 посвећује право на безбедност и слободу, члану 41 тајност писама и других средстава општења и члану 42 који говори о заштити података о некој личности. Устав у члану 46 третира слободу мишљења и изражавања као и слободу да се грађани говором, писањем, сликом или на други начин изражавају, примају и шире идеје. Међутим, у истом члану се ово право ограничава уколико се злоупотребљава, а у циљу чувања и заштите права других, ауторитета, непристрасности суда, заштите јавног здравља, морала, демократског друштва и националне безбедности Републике Србије. Надаље, у члану 49 забрањује се и кажњава свако изазивање и подстицање расне, националне, верске или друге неравноправности, мржње или нетрпељивости. Када су у питању деца, наша циљна група, Устав их помиње у члану 64, став 1 и 3, у коме се каже да уживају људска права

¹⁴⁵ „Сл. гласник РС“, бр. 98/2006.

примерено свом узрасту и душевној зрелости и заштићена су од психичког, физичког, економског и сваког другог искоришћавања. Да би додатно нагласио значај заштите детета, Устав у члану 66 прописује посебну заштиту. Чланом 76 забрањује се сваки вид дискриминације према националним мањинама и охрабрују мере које популаризују равноправност. У вези са дискриминацијом, у члану 50 говори се о непостојању цензуре и потпуној слободи медија, осим уколико се медији, ма које врсте, користе за вршење насиља, пропагирање дискриминације и др.

Ове, надасве опште норме, представљају добар основ за даље правно уређивање дигиталног насиља које мора бити у складу са Уставом као највишим правним актом Републике Србије.

7. 1. 2. Кривични законик РС¹⁴⁶ – представља најважнији закон за нашу тему. Он садржи низ кривичних дела који се углавном јављају као последица или реакција на предметно насиље. Он на неколико места садржи обресе дигиталног насиља, које назива другачије, али је потребно далеко више урадити на путу дефинисања посебног кривичног дела.

Као „најновије“ кривично дело у оквиру КЗ-а које истовремено представља и посебан појавни облик дигиталног насиља је прогањање, а које је садржано у чла-

¹⁴⁶ „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

ну 138а. Оно обухвата неовлашћено праћење, ступање у непосредан контакт и сличне радње. У члану 142 и 143 инкриминисано је неовлашћено снимање и прислушкивање. Неовлашћеном се сматра свака радња која се врши без дозволе, знања и пристанка оног ко се снима или прислушкује. У складу са тим, у посебним члановима 144 и 145 прописано је неовлашћено фотографисање и неовлашћено објављивање и приказивање туђег списка, портрета или снимка. Један од најчешћих облика насиља које деца испољавају су увреде. Увреда је дефинисана чланом 170 КЗ-а као посебно кривично дело. Састоји се од увреде части и угледа, а може се манифестовати кроз омаловажавање псовкама, погрдним називима, негативним осудама и др. Проблем, који је такође присутан у онлајн комуникацији младих, је изношење личних и породичних прилика без знања и дозволе жртве. Ове радње дефинисане су у члану 172. Сматра се да због интереса породице или њеног члана неке личне и осетљиве информације не смеју бити предмет изношења у јавности.

У контексту последица дигиталног насиља које дефинише КЗ, навешћемо следеће:

- Силовање (у члану 178);
- Обљуба над немоћним лицем (у члану 179);
- Обљуба над дететом (у члану 180);
- Обљуба злоупотребом службеног положаја (у члану 181);
- Недозвољене полне радње (у члану 182);
- Подвођење или омогућавање вршења полног односа (у члану 183);

- Посредовање у вршењу проституције (у члану 184);
- Прикупљање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање деце за порнографију (у члану 185);
- Навођење малолетног лица на присуствовање полним радњама (у члану 185а).

Једини члан који КЗ садржи, а који говори о дигиталном насиљу, је члан 185б у ком се третира „искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу.“ Предвиђена санкција за кршење овог члана је казна затвора од 6 месеци до 5 година. Тежи облик представља извршење према детету за које је предвиђен затвор у трајању од 1 до 8 година.

Аутор Миловановић посебно истиче важност двадесете главе КЗ-а која се односи на кривична дела за чије се извршење користе рачунарске мреже, односно тзв. кривична дела против интелектуалне својине. У члану 199 мрежа се користи за неовлашћено искоришћавање ауторског дела. У глави двадесет седам, која носи назив „кривична дела против безбедности рачунарских података“, поменута материја регулисана је члановима од 298 до 304.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 59 – 61.

КЗ у члану 317 третира питање говора мржње под називом „изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости“. Овај члан садржи основни, квалификовани и посебни облик, а умишљај је једини облик виности.¹⁴⁸

7. 1. 3. Закон о кривичном поступку¹⁴⁹ – налаже обавезу државним органима, организацијама и грађанима да пријављују кривична дела за која се гони по службеној дужности, а о којима они имају сазнања. Кривична пријава се може поднети јавном тужиоцу, писмено или усмено.

7. 1. 4. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица¹⁵⁰ – је посебно значајан за наше истраживање, јер садржи одредбе које се примењују према малолетним учиниоцима кривичних дела, материјалне кривичноправне одредбе, органе, кривични поступак и извршење кривичне санкције. Такође, садржи и посебне одредбе о заштити деце и малолетника као оштећених у кривичном поступку.¹⁵¹

¹⁴⁸ Ивановић А, Ранђеловић Д, Тотић М, Говор мржње у електронским медијима и друштвеним мрежама, оп. цит. 75.

¹⁴⁹ „Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

¹⁵⁰ „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005.

¹⁵¹ Ивановић Ј, Смернице за професионалце у заштити деце од дигиталног насиља у Републици Србији, Save the Children in North West Balkans, Београд, 2019, стр. 19.

7. 1. 5. Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима¹⁵² – Овим Законом предвиђене су посебне мере које се спроводе према учиниоцима кривичних дела против полне слободе које су извршене према малолетном лицу. Такође, Закон предвиђа и посебан регистар осуђених лица за ова кривична дела. У члану 3 став 1, методом енумерације наведено је 10 кривичних дела која су под надлежношћу овог Закона. Десето дело са тог списка се односи на кривично дело „искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу“. Познат је и као „Маријин закон“. Име је добио по Марији Јовановић, осмогодишњој девојци, коју је убио починилац који је и пре тога био осуђиван за сексуалне деликте према деци и малолетницима. Донесен је 2013. године једногласно у Скупштини Србије.

7. 1. 6. Законом о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала¹⁵³ – утврђује се образовање, организација, овлашћења и надлежност посебних организационих јединица државних органа чији је циљ откривање, кривично гоњење и суђење за кривична дела предвиђена такође овим Законом. Високотехнолошки криминал предвиђа за објекат или средство у вршењу кримогених радњи рачунар, рачунарске систе-

¹⁵² „Сл. гласник РС“, бр. 31/2013.

¹⁵³ „Сл. гласник РС“, бр. 61/2005 и 104/2009.

ме, рачунарске мреже или рачунарске податке. Њиме се предвиђа образовање **Посебног одељења за борбу против високотехнолошког криминала** при Вишем јавном тужилаштву у Београду.¹⁵⁴

7. 1. 7. Закон о прекршајима¹⁵⁵ – Овај Закон је од значаја, јер прописује да лице које није навршило 14 година не може бити субјекат прекршајне одговорности као и да се не може јавити као сведок нити може бити суочаван са учиниоцем прекршаја.

7. 1. 8. Закон о полицији¹⁵⁶ – је значајан због одредбе у члану 70 која се тиче поступања према малолетним лицима. У том светлу, предвиђа се доношење подзаконских аката који ће ово питање додатно уредити. Значајно је нагласити да, због своје вулнерабилности и развојног периода, деца уживају посебну заштиту, било да су насилници или жртве.

7. 1. 9. Породични закон¹⁵⁷ – у члану 263 став 3 предвиђа обавезу државе да предузме све неопходне мере за заштиту

¹⁵⁴ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмана, оп. цит. 24-25.

¹⁵⁵ „Сл. гласник РС“, бр. 65/2013, 13/2016, 98/2016 – одлука УС, 91/2019 И 91/2019 – др. закон.

¹⁵⁶ „Сл. гласник РС“, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018.

¹⁵⁷ „Сл. гласник РС“, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

детета од занемаривања, физичког, психичког, емоционалног или сексуалног злостављања, као и пријављивање од стране државних органа и свих грађана надлежним социјалним службама сваки случај злостављања. Осим тога, држава има обавезу поштовања, заштите и унапређења права детета.¹⁵⁸

7. 1. 10. Закон о основама система образовања и васпитања¹⁵⁹ – је кровни закон који уређује образовање и васпитање деце у установама и има посебан значај. Такође, значајан је и за наше истраживање, јер је један од ретких докумената који регулише дигитално насиље. Заправо, он га тако и назива у свом члану 111 ставу 10 и дефинише га као „злоупотребу информационо-комуникационих технологија која може да има за последицу повреду друге личности и угрожавање достојанства и остварује се слањем порука електронском поштом, смс-ом, ммс-ом, путем веб сајта, четовањем, укључивањем у форуме, социјалне мреже и другим облицима дигиталне комуникације“. Терминолошки, насиље и злостављање законодавац је дефинисао у члану 111 став 3 који каже да је то једном учињено или поновљено вербално или невербално понашање које за последицу има стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства неког детета.

Занимљиво је истаћи да је и претходна верзија Закона о основама система образовања и васпитања препознала диги-

¹⁵⁸ Ивановић Ј, Смернице за професионалце у заштити деце од дигиталног насиља у Републици Србији, оп. цит. 18-19.

¹⁵⁹ „Сл. гласник РС“, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 6/2020 и 129/2021.

тално насиље, али је у њему изостала дефиниција истог. Она је тек касније дата подзаконским актом који се примењује у случајевима насиља а носи назив **Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање**. У Правилнику је дат назив „електронско насиље“, који се задржао до данас у важећој верзији Правилника, иако је нови Закон о основама система образовања и васпитања, као што смо контатовали, увео потпуно нов назив и дефинисао га као дигитално насиље.

Члан 191, став 1 и 2, прописује прекршајне санкције за образовно-васпитну установу и одговорно лице које пропусти да предузме или неблаговремено предузме мере наведене у члану 111 овог Закона међу којима су и оне које се тичу спречавања дигиталног насиља. Надаље, желећи да истакне суштинску важност у деловању, законодавац је чланом 166 предвидео да је повреда члана 111 тежа повреда радне обавезе те као таква резултира престанком радног односа. У члану 150, поред губитка посла, законодавац је предвидео и одузимање лиценце за рад у образовно-васпитним установама уколико се правноснажном судском одлуком потврди законитост престанка радног односа. Осим казне за школе и запослене у школама, у члану 195 предвиђају се новчане казне за родитеље или старатеље који учине повреду члана 111. На овај начин законодавац је хтео да обухвати пун круг људи који сносе одговорност за настанак било које врсте насиља, а посебно дигиталног.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Милошевић М, Путник Н, Феномен вршњачког насиља на интернету – изазов за науку и законодавство, оп. цит. 609.

Треба споменути и члан 45 који забрањује насиље, злостављање и занемаривање деце. Овде се, пре свега, мисли на традиционалне видове. Међутим, они врло лако могу из реалног доспети у виртуелни свет па их је зато бизно споменути. У истом члану у ставу 1 наводи се да се забрањује сваки вид физичког, психичког и социјалног насиља, злостављање и занемаривање деце. Поред тога, забрањује се кажњавање деце физичким путем или вређањем или омаловавањем односно сексуална злоупотреба деце.¹⁶¹

7. 1. 11. Законом о електронским комуникацијама¹⁶² – дефинисани су циљеви и начела односа у области електронских комуникација које се заснивају на обезбеђивању високог степена заштите података о личности и приватности корисника. Њиме се уређује пословање оператера, лица која пружа услуге електронске комуникације. Посебно је за наше истраживање значајан члан 116 који уређује поступак уколико дође до злонамерних и узнемирујућих позива. Наиме, у тим случајевима корисник присаним путем обавештава оператера чији је задатак да утврди да ли је број његов претплатник. Уколико јесте – издаје му упозорење, односно у случају поновљене радње узнемиравања – друге, теже мере. Ако оператер утврди да број није његов

¹⁶¹ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмена, оп. цит. 22.

¹⁶² „Сл. гласник РС“, бр. 44/2010, 60/2013 – одлука УС, 62/2014 и 95/2018 – др. закон.

претплатник, дужан је да другом оператеру проследи писану пријаву.¹⁶³

7. 1. 12. Закон о електронским медијима¹⁶⁴ – У члану 51 Закона забрањује се говор мржње и прописује се да је задатак Регулатора да се стара о томе да програмски садржај пружаоца медијске услуге не садржи информације којима се позива, подстиче и негује мржња, дискриминација или насиље због боје коже, расе, националности, језика, верских или политичких убеђења, родног идентитета, инвалидитета, имовног стања и др.¹⁶⁵ Овај Закон, иако уређује традиционалне медије, за нашу тему може бити битан због оглашавања и директних преноса телевизијских програма или његових делова на интернет канале.

7. 1. 13. Закон о информационој безбедности¹⁶⁶ – У овом Закону одређују се мере заштите од безбедносних ризика у информационо-комуникационим системима и одређују се органи за поступање и спровођење мера. У члану 19а посебно се говори о деци као корисницима и због тога је овај документ од посебног значаја за наше истраживање. Наи-

¹⁶³ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмана, оп. цит. 25.

¹⁶⁴ „Сл. гласник РС“, бр. 83/2014, 6/2016 – др. закон и 129/2021.

¹⁶⁵ Ивановић А, Ранђеловић Д, Тотић М, Говор мржње у електронским медијима и друштвеним мрежама, оп. цит. 77.

¹⁶⁶ „Сл. гласник РС“, бр. 6/2016, 94/2017 и 77/2019.

ме, каже се да ће се предузети све мере превенције за безбедност и заштиту деце на интернету које укључују њихову едукацију, едукацију родитеља и наставника. Налаже се одређивање јединственог места, како за едукацију и савете, тако и за пријем пријава у вези безбедности деце на интернету. Уколико пријава упућује на неко кривично дело, мора се хитно проследити надлежном органу. Посебно је значајно формирање **Тела за координацију послова информационе безбедности** као координационог тела Владе Србије. У његов састав, према члановима 1 и 5, улазе представници министарстава надлежних за информационе безбедности, одбране, унутрашњих послова, спољних послова, правде, служби безбедности, Канцеларије Савета за националну безбедност и заштиту података, Генералног секретеријата Владе, Народне банке Србије, Центра за безбедност информационо-комуникационих система у органима власти и Националног центра за превенцију безбедносних ризика у информационо-комуникационим системима.¹⁶⁷

7. 1. 14. Закон о заштити података о личности¹⁶⁸ – је ступио на снагу у августу 2019. године. Иако директно не третира тему нашег истраживања, свакако је значајно да се нађе

¹⁶⁷ Извештај о стању права детета у односу на заштиту од онлине сексуалног злостављања и експлоатације, Центар за права детета, Београд, 2019, стр. 3 – 4. Доступно на: <https://cpd.org.rs/publication/izvestaj-o-stanju-prava-deteta-u-odnosu-na-zastitu-od-online-seksualnog-zlostavljanja-i-eksploatacije/> (приступљено: 11. 08. 2022).

¹⁶⁸ „Сл. гласник РС“, бр. 87/2018.

у овом прегледу националних правних аката, јер на врло детаљан и строг начин уређује правила за прикупљање, класификацију, праћење и употребу личних података. Закон је настао као тежња Републике Србије да се хармонизује са стандардима које је на нивоу ЕУ донела **Општа уредба о заштити података о личности Европског парламента**, тзв. **GDPR** из 2016. године. Закон је и мета критика стручне јавности, јер су поједини делови дословно преписани из изворног законског текста GDPR-а и јако се тешко могу уклопити у постојеће стање у нашој држави.

7. 1. 15. Закон о јавном информисању и медијима¹⁶⁹ – детаљније уређује интернет издања новина, радио и телевизијских програма као и сервиса новинских агенција, међу којима и медије, односно средства јавног информисања. У члану 59 се каже да на предлог надлежног тужиоца надлежни суд може забранити дистрибуцију информације или другог медијског садржаја који позива на дискриминацију, насиље и користи говор мржње. У посебном члану 75 додатно се забрањује подстицање дискриминације, мржње или насиља против неког лица због његове различитости или личног својства.¹⁷⁰ Иако деца нису директно укључена као субјекти, они свакако могу као пасивни читаоци, гледаоци или делиоци штетног и увредљивог садржаја да буду жртве и насилници.

¹⁶⁹ „Сл. гласник РС“, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016 – аутентично тумачење.

¹⁷⁰ Николић М. П, Говор мржње у интернет комуникацији у Србији, докторска теза, оп. цит. 108-109.

7. 1. 16. Закон о забрани дискриминације¹⁷¹ – својим интегралним законским текстом и духом толеранције, суживота и недискриминације сам по себи је значајан за један правни систем, ма о којој теми да је реч. За наше истраживање посебно је битан, јер је дискриминација есенцијални део великог броја појавних облика и форми дигиталног насиља. Са друге стране, популаризација толеранције и равноправности је свакако тема коју треба стављати у први план, посебно када су деца и млади у питању, јер тек треба да формирају ставове и погледе према другом и другачијем.

У члану 11 забрањује се изражавање идеја, информација и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље против лица или групе, због њиховог личног својства, у јавним гласилима и местима доступним јавности. Последња одредница „место доступно јавности“ свакако може бити и интернет, стога се аналогично може примењивати и у случајевима дигиталног насиља.

7. 1. 17. Закон о равноправности полова¹⁷² – Слично као и претходни, Закон о равноправности полова не уређује непосредно материју дигиталног насиља. Међутим, он шаље поруку да је било који вид насиља или дискриминације по основу пола недозвољен и није у складу са демократским друштвима. Он нам је значајан због пар облика о којима смо говорили у претходним одељцима а који су базирани на релацији дечаца – девојчице.

¹⁷¹ „Сл. гласник РС“, бр. 22/2009 и 52/2021.

¹⁷² „Сл. гласник РС“, бр. 52/2021.

7. 1. 18. Закон о социјалној заштити¹⁷³ – уводи циљеве социјалне заштите који се базирају на обезбеђењу материјалне подршке и пружању услуга социјалне заштите. У члану 3, став 1, тачка 5 као један од циљева јавља се предупређивање злостављања, занемаривања или експлоатације. Овим Законом, у члану 41, по први пут се уводи заштита деце, жртава неког вида насиља.

7. 1. 19. Закон о здравственој заштити¹⁷⁴ – значајну улогу делегира здравственим радницима који су дужни да препознају и пријаве насиље над децом и пруже пуну подршку њима и њиховим породицама.¹⁷⁵

7. 1. 20. Закон о оглашавању¹⁷⁶ – у свом члану 8 забрањује огласне поруке које, посредно или непосредно, подстичу дискриминацију по било ком основу, а посебно по основу вере, расе, националне или родне припадности, сексуалног или политичког уверења и др.¹⁷⁷

¹⁷³ „Сл. гласник РС“, бр. 24/2011.

¹⁷⁴ „Сл. гласник РС“, бр. 25/2019.

¹⁷⁵ Ивановић Ј, Смернице за професионалце у заштити деце од дигиталног насиља у Републици Србији, оп. цит. 18-19.

¹⁷⁶ „Сл. гласник РС“, бр. 6/2016 и 52/2019 – др. закон.

¹⁷⁷ Ивановић А, Ранђеловић Д, Тотић М, Говор мржње у електронским медијима и друштвеним мрежама, оп. цит. 74.

7. 1. 21. Закон о електронској трговини¹⁷⁸ – уређује услове и пословну праксу која се даје путем информационих друштава. Посебно је значајно заштити децу од непоштенних пракси и фантомских фирми и компанија.

7. 1. 22. Закон о раду¹⁷⁹ – прописује да се радни однос може засновати са лицем које има најмање 15 година старости. Лице млађе од 18 година може засновати радни однос, али само уз сагласност родитеља или старатеља, и то онај рад који не утиче на његово здравље, развој, морал и образовање.¹⁸⁰ Овај Закон смо уврстили у преглед због тога што се деца, путем различитих превара, радно експлоатишу на интернету, а да често тога и нису свесна, посебно у порнографске сврхе.

7. 1. 23. Један од јасних корака који је Република Србија начинила у контексту дигиталног насиља десио се 30. јуна 2016. године доношењем Владине **Уредбе о безбедности и заштити деце при коришћењу информационо-телекомуникационих технологија**.¹⁸¹ Главне новине ове Уредбе су могућности пријаве насиља које се врши на интернету

¹⁷⁸ „Сл. гласник РС“, бр. 41/2009, 95/2013 и 52/2019.

¹⁷⁹ „Сл. гласник РС“, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 74/2014, 13/2013 – одлука УС, 113/2017 и 95/2018 – аутентично тумачење.

¹⁸⁰ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмана, оп. цит. 26.

¹⁸¹ “Сл. гласник РС”, бр. 13/2020.

и пружање савета и едукације зато што је примећен низак степен информисаности о овом „новом“ проблему по децу, сматрају неки аутори.¹⁸² Посебно је истакнута превентивна улога Уредбе којом се:

1. Подиже ниво свести и информисаности деце о предностима и ризицима коришћења интернета и начинима безбедног коришћења;
2. Унапређује дигитална писменост деце, родитеља и наставника;
3. Унапређује међуресорна сарадња у циљу што већег степена заштите деце.

Уредбом се Министарству трговине, туризма и телекомуникација дало у надлежност да организује превентивне мере за безбедност и заштиту деце, активности од јавног интереса, активности информисања и едукације деце, родитеља и наставника. Министарство је оформило **Национални контакт центар за безбедност деце на интернету** који је почео са радом 27. фебруара 2017. године. Циљ рада Центра је да се на једном месту пружају савети за безбедно коришћење и примају пријаве за кршење дечијих права на интернету.¹⁸³

¹⁸² Ранчић Ј, Врњачко насиље на душтвеним мрежама у Републици Србији, СМ: Communication and Media, вол. 13, бр. 43, 2018, стр. 107-109.

¹⁸³ Ивановић Ј, Смернице за професионалце у заштити деце од дигиталног насиља у Републици Србији, оп. цит. 22.

7. 1. 24. Поред Уредбе, још један документ који се директно дотиче теме дигиталног насиља код деце је **Правилник о Протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање.**¹⁸⁴ У делу који дефинише врсте насиља он јасно, у ставу 3, класификује и дигитално насиље за које каже да представља злоупотребу информационих технологија у циљу повређивања друге личности и угрожавање њеног достојанства.

7. 1. 25. Споменућемо и **Правилник о заштити права малолетника у области пружања медијских услуга.**¹⁸⁵ Његовим доношењем Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ) је желело да забрани, осим у неких изузетцима, приказивање порнографског садржаја, бруталног насиља и других програмских садржаја који могу нашкодити физичком, психичком и моралном развоју малолетника. Правилник уводи категоризацију програма (садржај неподесан за особе млађе од 12, 16 и 18 година) као и временски оквир у коме се такав садржај пласира.¹⁸⁶ Овај Правилник смо узели у обзир из разлога што велики број електронских медија има уживо преносе канала или делова садржаја на интернету.

¹⁸⁴ “Сл. гласник РС”, бр. 46/2019 и 104/2020.

¹⁸⁵ “Сл. гласник РС”, бр. 25/2015.

¹⁸⁶ др Кривокапић Ђ, Антонијевић М, Остваривања права деце на заштиту од штетних садржаја и заштиту приватности, оп. цит. 11.

7. 1. 26. Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања¹⁸⁷ је Владин документ који је правно обавезујући, а његови општи циљеви су:

1. Унапређивање добробити деце кроз спречавање злостављања и занемаривања;
2. Осигурање брзог и координисаног поступања који штити дете и обезбеђује терапијску помоћ детету и породици;
3. Осигурава да је у току поступака предузето све у заштити најбољег интереса детета.

Циљна група Општег протокола су деца у свим ситуацијама (у породици и ван ње) у земљи без обзира на статус, порекло, припадност и друге карактеристике. Општи протоколом су обавезани сви пружаоци услуга као и невладине организације.

7. 1. 27. Поред Општег, Влада је донела **Посебне протоколе** у свим релевантним министарствима који учествују у заштити деце: социјалној заштити (2006), полицији (2006, нови донет 2012), образовно-васпитним установама (2007), системима здравствене заштите (2009) и правосудним органима (2009).¹⁸⁸

¹⁸⁷ Донесен Закључком Владе РС 05 број: 011-5196/2005 од 25. августа 2005. године. Доступан на: https://www.paragraf.rs/propisi/opsti_protokol_za_zastitu_dece_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja.html (приступљено: 12. 09. 2022).

¹⁸⁸ Ивановић Ј, Смернице за професионалце у заштити деце од дигиталног насиља у Републици Србији, оп. цит. 20.

7. 2. Стратешки оквир Републике Србије

Када је упитању стратешки оквир који третира тему нашег истраживања, Влада РС је донела неколико значајних стратегија. Прва је **Стратегија развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији**¹⁸⁹ за период од 2021. до 2026. године. Она је практично обновљена јер је претходна истекла 2020. године. Поред ње, **Стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља**¹⁹⁰ за период од 2020. до 2023. године је, такође, обновљена, јер је истекла 2015. године. Уз њу усвојен је и **Акциони план за 2020. и 2021. годину**. Затим, **Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава**¹⁹¹ за период од 2017. до 2022. године.

¹⁸⁹ “Сл. гласник РС”, бр. 86/2021. Доступно на: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/86/1/reg> (приступљено: 14. 08. 2022).

¹⁹⁰ “Сл. гласник РС”, бр. 80/2020. Доступно на: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/80/1/reg> (приступљено: 14. 08. 2022).

¹⁹¹ “Сл. гласник РС”, бр. 77/2017. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/strategija_prevencije_i_suzbijanja_trgovine_ljudima_osebno_zenama_i_decom_i_zastite_zrtava_2017-2022.html (приступљено: 14. 08. 2022).

7. 3. Саморегулација

Усвајањем правних аката и ратификацијом великог броја конвенција, Република Србија је створила добре основе за даљу надоградњу система заштите деце од дигиталног насиља. Међутим, често формални правни акти дају слабе резултате. Разлози могу бити различити: непознавање својих права, мали број пријава грађана, слаба реакција надлежних органа, пребацивање одговорности са једног органа на други и др. Стога се сматра да саморегулација, као мање формалан начин уређења „правила игре“, даје боље резултате због брзине реаговања фирме или организације у отклањању штетног садржаја.

Када је Србија у питању, три су највеће компаније које пружају телекомуникационе услуге: Телеком Србија, Yettel (некада Telenor) и А1 (некада VIP). Све поменуте компаније имају **Етички кодекс** пословања, међутим кодекси Телекома Србије¹⁹² и А1¹⁹³ нису задовољавајући из перспективе дечијих права, јер садрже само одредбе о правној заштити у току претплатничког односа. С друге стране, компанија Yettel¹⁹⁴ је отишла корак даље па је средином 2010. године склопила споразум са Министарством унутрашњих послова о сарадњи са циљем да уведе филтере за блокирање

¹⁹² Доступно на: <https://mts.rs/Binary/534/Kodeks-korporativnog-upravljanja.pdf> (приступљено: 17. 08. 2022).

¹⁹³ Доступно на: https://a1.rs/documents/rs/Code%20of%20Conduct%202017%20_Serbian_srp%20doc.pdf (приступљено: 17. 08. 2022).

¹⁹⁴ Доступно на: <https://www.yettel.rs/sr/o-yetellu/o-nama/eticki-kodeks/> (приступљено: 17. 08. 2022).

приступу сајтовима са недозвољеним садржајима сексуалног злостављања деце. Уколико корисник и жели да приступи оваквом сајту, појављује се упозорење са назнаком „стоп“ на екрану рачунара или мобилног телефона.¹⁹⁵

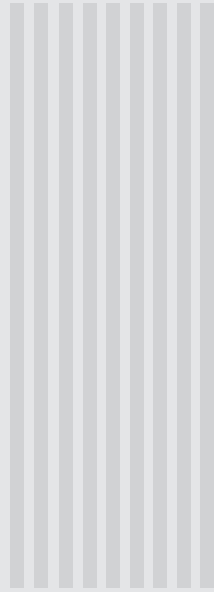
Споменућемо још један споразум које спада у домен саморегулације, о ком је било речи и раније. У питању је **Кодекс поступања за борбу против незаконитог говора мржње на интернету (Code of Conduct)** потписан између Европске комисије и четири велике компаније: Facebook, Microsoft, Twitter, YouTube, а касније су се придружиле још две: Instagram и Google. Њиме су се компаније обавезале да ће развити механизме за заустављање говора мржње на својим серверима.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Драгин А, Мушкиња О, Душков М, Бундало Ж, Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмана, оп. цит. 27.

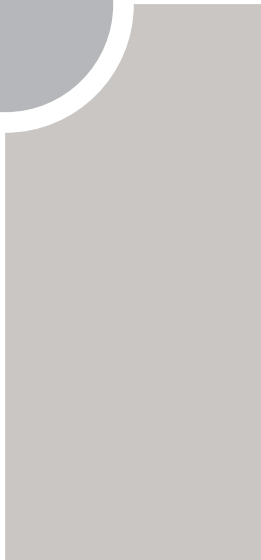
¹⁹⁶ Ивановић А, Ранђеловић Д, Тотић М, Говор мржње у електронским медијима и друштвеним мрежама, оп. цит. 78.



8.



**Превенција
дигиталног насиља**



8. 1. Подизање свести и едукација

Последњи корак у проучавању неке надасве штетне појаве у друштвеној заједници јесте постављање питања како ту појаву онемогућити или бар свести на минимум њено појављивање. На том путу, путу превенције, потребно је развијати свест у неколико праваца: упознавање родитеља са интересовањима свог детета на интернету, упућивање детета ка корисним странама интернета и рачунара, ненападно усмеравање ка правилном коришћењу, софтверско ограничење рачунара без његовог знања, редован преглед историје посећених платформи и страница и разговор о тим посетама, зашто су му битне и шта жели да сазна. Свакако, најбоља превенција за децу је активно праћење и учешће њихових родитеља или старатеља у свим дечијим активностима. Родитељи треба да обратe пажњу на неколико чинилаца како би сазнали да ли је њихово дете жртва дигиталног насиља: да ли редовно одлази на наставу или избегава часове, да ли избегава сусрете са вршњацима, да ли одлаже школске и ваншколске активности, да ли су оцене слабије у односу на претходни период, да ли се јавља за реч на часовима итд. Поред родитеља, значајна је улога учитеља и наставника. Они морају бити заинтересовани за евентуалне дечије проблеме, морају им бити савезници на

путу идентификације и пријављивања насиља, морају бити ауторитет који је посвећен свом послу.¹⁹⁷

Едукација, као вид превенција, треба да се заснива на неколико основних информација о понашању које би требало да онемогући насиље или да га одбије:

- Поштовање као полазна основа у комуникацији са другима, на интернету или ван њега;
- Свака активност на интернету оставља дигитални траг који је јако тешко ануирати;
- Имати на уму начин на који комуницирамо у оквиру интернет комуникације;
- Висок степен опрезности приликом давања личних информација;
- Увек је добро имати техничку заштиту како би се одбио напад или насиље;
- Пружити помоћ другима који нису на истом степену дигиталне писмености;
- Увек имати на уму да је дигитално насиље увек око нас;
- Пријавити дигитално насиље, уколико сте жртва или сведок;
- Користити сваку прилику за информисање о дигиталном насиљу;
- Интернет и дигиталне уређаје користити у разумним временским оквирима.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Поповић М, Интернет и млади, мастер теза, оп. цит. 43-44.

¹⁹⁸ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 69-70.

У наставку овог поглавља говорићемо о мерама које могу предузети родитељи, о мерама и начинима сузбијања који су на располагању од стране државних органа и о промотивним кампањама које спроводе државни и недржавни актери у циљу едукације и информисања.

8. 2. Програми за заштиту деце на интернету

Net Nenny – је један од најпопуларнијих програма за заштиту деце. Он омогућава праћење и извештавање родитеља на даљину. Њиме се може блокирати неки сајт који садржи непримерену вест за дете и који се касније може аутоматски одблокирати када програм препозна брисање спорне вести. Он такође обавештава родитеље о активности детета путем имејла. А „породичним подешавањима“ се могу додатно ограничити садржаји непримерени за дете.

CYBERSitter – такође популаран и пуно коришћен програм од стране родитеља. Ради на сличном принципу као и Net Nenny. Има и способност да пронађе разне врсте шпијунских програма које су инсталиране на рачунару, ван вашег знања, а из различитих намера. Има могућност и филтрације имејл поште.

CyberPatrol – сличан као претходна два, али има недостатке у раду због чега је мање популаран. Проблеми настају код формирања профила за појединачне чланове породице и код веб страна на страним језицима.

MaxProtect – програм који се сматра најпопуларнијим међу родитељима. Штити све делове рачунара и са великом сигурношћу штити децу. Његова специфичност је контрола времена које се може провести на рачунару као и блокирање одређених апликација. Поседује тзв. „црну листу“ у коју се убацују имена страница, програмâ и апликација које би родитељ хтео да ограничи. Уз то могуће је убацити и кључне речи на листу. Његов извештај приступа се базира на 3 компоненте: Chat View, Site View и Capture View. Chat View приказује дописивања детета, Site View приказује сајтове које је дете посетило или покушало да посети и Capture View приказује слике екрана које је дете покушало да слика (Print Screen) приликом посете недозвољеном сајту.

Safe Eyes – је најлакши програм за управљање и погодан је за оне родитеље који баш и нису вични са технологијама. Његова одлика је опција за подешавање времена колико ће дете бити на рачунару. Родитељ путем смс-а, имејла или чак позива добија информацију да је дете покушало да посети недозвољен садржај.

WiseChoise.net – је програм који даје могућност избора категорија које родитељ жели да блокира. Поседује могућност временске контроле као и одвојена подешавања на истом рачунару, на пример, једна подешавања за млађе дете, а друга за адолесцента.

Parental Lock Guide – овим програмом се може заштити комплетан рачунар, а не само посећивани сајтови. Њиме се

може забранити приступ фолдерима и програмима који су складиштени на рачунару. Могу се закључавати игрице па уколико дође до покушаја приступа, после визуелног упозорења, долази до гашења рачунара.¹⁹⁹

8. 3. Алати за пријаву насиља

Министарство просвете, науке и технолошког развоја има СОС телефонску линију. На следећем броју се може пријавити било која врста насиља па и дигиталног: 0800/ 200 – 201.

Уколико имате сазнање о сексуалној злоупотреби малолетника у порнографске сврхе, сексуалном насиљу или педофилији можете пријавити **Одељењу за борбу против високотехнолошког криминала** – при Министарству унутрашњих послова РС на имејл: childprotection@mup.gov.rs или на број: 011/ 306 – 2000 и **Вишем јавном тужилаштву у Београду** – Посебно одељење за борбу против високотехнолошког криминала на адресу Савска 17а, имејл: vtk@beograd.vtk.jt.rs или путем телефона: 011/ 360 – 1272.

Нет Патрола²⁰⁰ – представља електронски механизам путем ког анонимно вршите пријаву нелегалних садржаја који пријаве даље шаље МУП-у који уклања и спречава даље ширење пријављеног и непримереног садржаја.

¹⁹⁹ Поповић М, Интернет и млади, мастер теза, оп. цит. 51-54.

²⁰⁰ Видети: <https://netpatrola.rs/> (приступљено: 01. 09. 2022).

Инцест траума центар²⁰¹ – је невладина организација са дугогодишњим искуством у пружању психолошке подршке деци жртвама сексуалног насиља и њиховим породицама. Њихови контакт подаци су имејл itcentar@eunet.rs и телефон: 011/ 386 – 1332.²⁰²

Фондација Тијана Јурић²⁰³ – која је у међувремену променила назив у „Центар за несталу и злостављану децу“ основана је 2015. године у циљу заштите деце. Име је добила по девојчици Тијани која је убијена након нестанка. Преваходно се бави несталом и злостављаном децом, а будући да се први контакти са децом успостављају преко интернета, Фондација своје напоре улаже и у борбу против дигиталног насиља. У те сврхе осмишљен је програм едукације у основним и средњим школама под називом „Клик Тијана – Безбедност деце на интернету“.²⁰⁴

²⁰¹ Видети: <http://incestrauacentar.org.rs/> (приступљено: 01. 09. 2022).

²⁰² Кузмановић Д, Лајовић Б, Грујић С, Меденица Г, Дигитално насиље – превенција и реаговање, оп. цит. 51.

²⁰³ Видети: <https://cnzd.rs/> (приступљено: 01. 09. 2022).

²⁰⁴ Миловановић С, Насиље на интернету – криминолошки аспект, мастер теза, оп. цит. 77-78.

Све друштвене мреже корисницима пружају могућност пријава узнемиравања, насиља или говора мржње:

Facebook (<http://www.childnet.com/resources/how-to-make-a-report/Facebook/>);

Instagram (<https://help.instagram.com/165828726894770/>);

Twitter (<https://support.twitter.com/articles/15789>);

Snapchat (<https://support.snapchat.com/ca/abuse>);

You Tube (<https://youtube.com/yt/policyandsafety/en-GB/reporting.html>);

Skype (<https://support.skype.com/en/faq/FA10001/how-do-i-report-abuse-by-someonein-skype?frompage=search&q=report+abuse&fromSearchFirstPage=false>);

Ask.fm (<http://safety.ask.fm/safety-tools/>).

8. 4. Промотивне кампање

Бирај речи, хејт спречи²⁰⁵ – је кампања која је активна од 2015. године на друштвеној мрежи Facebook. Функционише у оквиру странице (Page) као СОС онлајн сервис за подршку деци и младима који су доживели било који облик дигиталног насиља. Сервис је доступан сваког дана, 7 дана у недељи, 24 часа. Деца имају прилике да размењују поруке са члановима Тима за подршку који чине студенти завршне године студија психологије Факултета за медије

²⁰⁵ Видети: <https://sr-rs.facebook.com/BirajReciHejtSpreci/> (приступљено: 01. 09. 2022).

и комуникације у Београду. Путем сервиса деца добијају благовремену и свеобухватну подршку – емоционалну/социјалну/психолошку (слушање без оптужби, отворену и поверљиву комуникацију, оснаживање за преузимање одговорности и др.) и образовну (техничку подршку, давање информација и упућивање на релевантне установе, државне ресурсе и др.).²⁰⁶

Безбедни клинци²⁰⁷ – је назив кампање коју је спровела компанија А1 (некада VIP) која је један од три велика оператера који послују у Србији. Уз помоћ овог алата А1 је нудио могућност родитељима да контролишу и ограниче деци време проведено на рачунару и садржаје за приступ.

Све боје интернета²⁰⁸ – је кампања која се састоји од 10 играних епизода истоимене серије која се емитује на Радио-телевизији Србије (РТС), а чији је покровитељ Министарство трговине, туризма и телекомуникација. Серија третира проблематику подизања нивоа свести о безбедности на интернету и дигиталне писмености деце.

InHope²⁰⁹ – је међународна мрежа која окупља националне СОС телефоне за помоћ деци жртвама дигиталног насиља.

²⁰⁶ Кузмановић Д, Лајовић Б, Грујић С, Меденица Г, Дигитално насиље – превенција и реаговање, оп. цит. 53.

²⁰⁷ Видети: <https://a1.rs/bezbedniklinci> (приступљено: 01. 09. 2022).

²⁰⁸ Видети: <https://www.rts.rs/page/tv/sr/story/20/rts-1/2750991/sve-boje-interneta.html> (приступљено: 01. 09. 2022).

²⁰⁹ Видети: <https://www.inhope.org/EN> (приступљено: 01. 09. 2022).

Зауставимо дигитално насиље²¹⁰ – је назив кампање коју је спровела компанија Yettel (некада Telenor) у сарадњи са Министарством трговине, туризма и телекомуникација.

Безбедан интернет за целу породицу²¹¹ – кампања коју су покренули Yettel, UNICEF, Министарство просвете, науке и технолошког развоја и Ужички центар за права детета.

Оснаживање запослених за подршку школама у заштити ученика од дигиталног насиља²¹² – које је спроведено у сарадњи Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Педагошког друштва Србије и Канцеларије UNICEF-а у Србији.

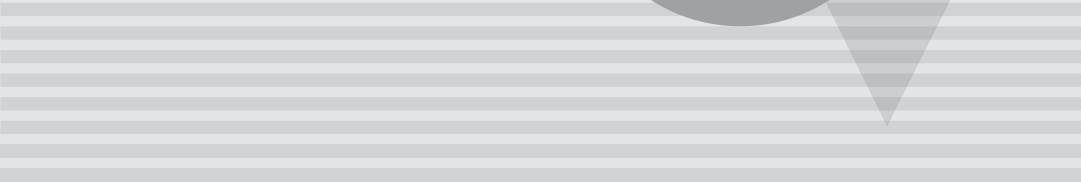
Паметно и безбедно²¹³ – је кампања која је и данас актуелна, а коју спроводи Министарство трговине, туризма и телекомуникација. Циљ кампање је едукација и подизање свести о неопходности брзог, правилног и усмереног укључивања грађана, образовног система и привреде у савремене дигиталне токове.

²¹⁰ Видети: <https://www.facebook.com/YettelSrbija/posts/10153449383127209> (приступљено: 01. 09. 2022).

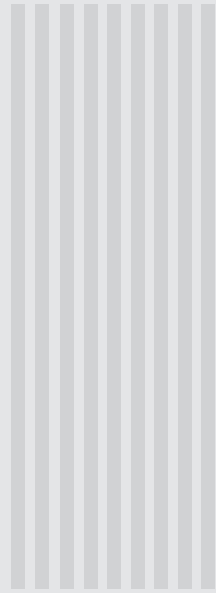
²¹¹ Видети: <https://www.yettel.rs/sr/o-yettelu/o-nama/drustvena-odgovornost/yettel-fondacija/prvi-digitalni-vodic-za-bezbednost-dece-na-internetu> (приступљено: 01. 09. 2022).

²¹² Видети: <https://mpn.gov.rs/vesti/obuka-zaposlenih-u-obrazovno-vaspitnim-ustanovama-za-zastitu-od-digitalnog-nasilja/> (приступљено: 01. 09. 2022).

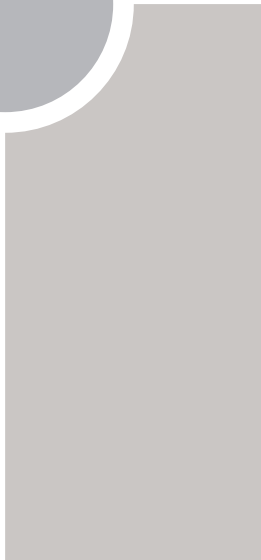
²¹³ Видети: <https://pametnoibezbedno.gov.rs/> (приступљено: 01. 09. 2022).



9.



Препоруке



Изазови који се стављају пред науку и ширу друштвену заједницу у контексту интернета и деце превасходно се морају решавати кроз призму најбољег интереса деце. Дигитални свет одавно није новост, посебно за децу и младе. Он заузима значајно место у њиховом расту, развоју и свакодневном животу. Перспектива је знатно другачија за државу, јер је проблем дигиталног насиља релативно нов. Упркос томе, задатак Републике Србије је да законодавним оквирима обезбеди већу заштиту деце, повећа информисаност надлежних државних органа и покуша да хармонизује своје унутрашње законодавство са међународним.

Оно што можемо закључити јесте да постоји свесност и заинтересованост Републике Србије да се бави проблемом дигиталног насиља. У прилог томе говори неколико закона, уредби и правилника који су до сада донесени, а који третирају овај проблем. Иако недовољно прецизно, јасно и свеобухватно, ипак не можемо а да не истакнемо ову чињеницу. Такође, Устав РС, као највиши правни акт у земљи, је са пар чланова које смо представили у раду посебно заштитио категорију деце и на тај начин дао позитиван контекст у ком се законодавство може даље развијати. Дакле, општост његових норми је погодна за третман дигиталног насиља.

Такође, закључујемо да је нашем правном систему потребан јасан и језички тачно одређен члан у Кривичном законнику РС, у Посебном делу, који ће инкриминисати искључиво дигитално насиље. На овај начин, препознавање и кажњавање ће се знатно олакшати, јер се тренутно стање ослања на знања и способности судија да тумаче и примењују друге чланове КЗ-а у случајевима дигиталног насиља. Инкриминацијом ће се доћи до уједначене судске праксе, како у квалификацији кривичног дела, тако и у санкционисању. Кажњавање учинилаца ће омогућити жртви надокнаду штете за претрпљену душевну бол, страх, лечење, а свакако и подићи морал и охрабрити све жртве које су у недоумици да ли да пријаве насиље и хоће ли их држава заштити. У том смислу, потребно је додатно уредити начине поступања свих актера у правном систему. Републици Србији недостаје и стратешки оквир у регулацији овог проблема. С обзиром да смо на више места у истраживању истакли да је ово проблем интерресорне природе, што би значило укључивање већег броја чинилаца на нивоу државе, а један од добрих корака на том путу би била посебна стратегија о дигиталном насиљу. Наравно, и пратећи акциони планови.

Још један од закључака до ког смо дошли нашим истраживањем јесте да се општост правних норми показала као позитивна из више разлога. Пре свега, због брзог развоја интернета, а самим тим и нових облика и форми насиља. Правни системи и најразвијених држава нису у могућности да прате овај темпо, не зато што не желе, већ зато што их законодавна процедура ограничава. Стога би будућа инкриминација требало да енумерички обухвати све до сада

познате појавне облике и форме дигиталног насиља и да, општом нормом, остави простор за реаговање и у свим будућим случајевима, које не можемо предвидети, а који ће се неминовно јавити.

Такође, можемо закључити да је Република Србија у садашњој пракси углавном кажњавала учиниоце дигиталног насиља, а да се јако мало бавила превенцијом, едукацијом и популаризацијом дијалога као начина решавања конфликта код деце и младих. Ту улогу су углавном вршиле невладине организације и оператери. Стога је неопходно повећати видљивост СОС линија, веб сајтова и алата за помоћ деци. Једна од препорука била би и увођење „дигиталне писмености“, као обавезаног предмета у основним школама, али и као обавезан део приликом полагања стручних испита за лиценце неопходне за рад у установама у чијој су надлежности деца.

Смањењу штетних последица по жртву значајно може допринети и брзина реаговања надлежних органа за поступање. У том светлу, могле би се увести „мере обезбеђења“ слично као са Законом о спречавању насиља у породици. На тај начин би, барем док је поступак у току, могли свести даље узнемиравање или дистрибуцију штетног материјала на минимум. Те се мере могу спровести према насилнику или према његовој рачунарској или телефонској опреми и материјалу у виду заплене.

Интернет простор није омеђен, а Србија свакако није сама у овом проблему. Стога, као један од закључака можемо навести и значај међународне сарадње и хармонизацију националних са међународним правним актима.

Стална едукација и информисање запослених у образовно-васпитним установама, центрима за социјални рад, полицији, тужилаштвима је незаобилазан закључак. Једна од препорука би била и стварање „Мреже за спречавање дигиталног насиља“ чији би се чланови окупљали једном месечно на нивоу градова/општина или округа и подносили извештаје о раду. Још једна препорука је искористити присуство полиције у заједници и школских полицајаца, унапредити њихов рад тако да могу да примају пријаве директно од деце и обавезно реагују уколико буду сведоци насиља.

Имплементацијом представљених препорука значајно се могу унапредити ефекти механизма правне заштите у сфери која је врло актуелна, значајна за друштвену заједницу и која се брзо развија, па је правовремена и адекватна реакција државе од суштинског значаја за наше најмлађе.

10. Библиографија

1. Belsey Bill, *Cyber bullying: An emerging threat to the “always on” generation*, Доступно на: http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf (приступљено: 01. 09. 2022).
2. Betts Lucy, *Cyberbullying: Approaches, Consequences and Interventions*, London: Palgrave Pivot, 2016.
3. Дамњановић Ивана, „Електронска демократија (Е-demo-craсу) као могућност демократизације“, у Српска политичка мисао, број 1/2009, год. 16 вол. 23.
4. Драгин Анкица, Мушкиња Оливер, Душков Марија, Бундало Жељка, „Експлоатација деце на интернету – Извештај о истраживању Покрајинског омбудсмана“, Нови Сад, 2013.
5. Ђорић Марија, „Buling као врста социјалног насиља“, у Суботић Д. (ур.), Политичка ревија, Институт за политичке студије, Београд.
6. Fegenbush Buffy Sue, Olivier F. Dianne, *Cyberbullying: A literature review*, u: Annual Meeting of the Louisiana Education Research Association, Lafayette, 2009.
7. Игњатовић Весна, Истраживање присуства електронског насиља у популацији ученика основних школа на територији Београда, мастер теза, Универзитет Сингидунум (Департман за постдипломске студије), 2018.

8. Ивановић Јасмина, Смернице за професионалце у заштити деце од дигиталног насиља у Републици Србији, Save the Children in North West Balkans, Београд, 2019.
9. Ивановић Р. Александар, Ранђеловић Драгана, Тотић Мирза, Говор мржње у електронским медијима и друштвеним мрежама, Монитор, Нови Пазар, 2019.
10. Извештај о стању права детета у односу на заштиту од онлине сексуалног злостављања и експлоатације, Центар за права детета, Београд, 2019. Доступно на: <https://cpd.org.rs/publication/izvestaj-o-stanju-prava-deteta-u-odnosu-na-zastitu-od-online-seksualnog-zlostavljanja-i-eksploatacije/> (приступљено: 11. 08. 2022).
11. Jakubowicz Karol, *Media Revolution in Europe: Ahead of the Curve*, Council o Europe Publishing. 2011.
12. Кривокапић Ђорђе, Антонијевић Милан, Остваривања права деце на заштиту од штетних садржаја и заштиту приватности, доступно на: <https://www.ombudsman.rs/index.php/prava-deteta/171-2008-04-17-12-52-15/4540-2016-01-15-08-19-55> (приступљено: 12. 07. 2022).
13. Кузмановић Добринка, Деца у дитигалном добу: Водич за безбедно и конструктивно коришћење дигиталне технологије и интернета, Ужички центар за права детета, Београд, 2019.
14. Кузмановић Добринка, Лајовић Биљана, Грујић Смиљана и Меденица Гордана, Дигитално насиље – превенција и реаговање, Београд, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, 2016.
15. Кузмановић Добринка, Павловић Зоран, Попадић Драган, Милошевић Тијана, Коришћење дигиталне техно-

- логије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији, Институт за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2013.
16. Livingstone Sonia, Carr John, Bayrne Jasmina, *One in Three: Internet Governance and Children's Rights*, UNICEF, доступно на: <https://www.unicef-irc.org/publications/795-one-in-three-internet-governance-and-childrens-rights.html> (присутљено: 08. 07. 2022).
 17. Љубојев Надежда, „Заштита деце на социјалним мрежама“ у Слободан Перовић (ур.) Правни живот бр. 10/2017., Удружење правника Србије, Београд, 2017.
 18. Миливојевић Сњежана, Деца у медијском огледалу, Центар за усмеравање комуникација, Београд, 2010.
 19. Миловановић Сандра, Насиље на интернету – криминалошки аспект, мастер теза, Универзитет у Нишу (Правни факултет), 2019.
 20. Милошевић Младен, Путник Ненад, „Феномен вршњачког насиља на интернету – изазов за науку и законодавство“, Социологија, вол. LXI (2019), No. 4.
 21. Мирић Филип, Васиљевић-Продановић Даница, „Виктимолошки осврт на вршњачко насиље у дигиталном окружењу“, „Жртве и савремени друштвени контекст: изазови и перспективе“, вол. 25, бр. 1.
 22. Мирковић Ана, „Најбоље праксе подршке деци жртвама насиља у дигиталном окружењу“, Save the children, Сарајево, 2019.
 23. Нешић Марија, „Виктимизација адолесцената електронским булингом“, Темида, 3-4, 2016.

24. Николић М. Предраг, *Говор мржње у интернет комуникацији у Србији*, докторска теза, Универзитет у Београду Факултет политичких наука, 2018.
25. Olweus Dan, *Bullying at school and later criminality: Findings from three Swedish community samples of males. Criminal Behaviour and Mental Health*, 2022, 21 (2): 151-156.
26. Patchin W. Justin, Hinduja Sameer, „Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying“, *Youth violence and juvenile justice*, 4 (2): 148.
27. Петровић Далибор, „Дигитални ризици младих“, Млади у Србији и безбедносни ризици, Центар за подршку женама и SeConS група за развојну иницијативу, Београд, 2021.
28. Писарић Милана, *Правни оквири европске уније у борби против дечје порнографије на интернету*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, вол. 46, бр. 2, 2012.
29. Попадић Драган, Кузмановић Добринка, *Млади у свету интернета: Коришћење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији*, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Београд, 2016.
30. Попадић Драган, *Насиље у школама*, УНИЦЕФ, Институт за психологију, Београд, 2009.
31. Поповић Милош, *Интернет и млади*, мастер теза, Универзитет у Нишу Правни факултет, 2016.
32. Поповић-Ћитић Бранислава, „Сајбер виктимизација“, *Вршњачко насиље у сајбер простору*, Темида, 12(3), 2009.

-
33. Pozza Dalla Virginia et al, *Cyberbullying Among Young People*, Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs, European Union, 2016.
 34. Ранчић Јована, Врњачко насиље на душтвеним мрежама у Републици Србији, *СМ: Communication and Media*, вол. 13, бр. 43, 2018.
 35. Shariff Shaheen, *Cyberbullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York, 2008, NY: Routledge.
 36. Slonje Robert, Smith K. Peter, Frisen Ann, „The nature of cyberbullying and strategies for prevention“, *Computers in Human Behavior*, 2013, 29 (1).
 37. Smith K. Peter, Livingstone Sonia, „Child users of online and mobile technologies – risks, harms and intervention“, *Child Psychology and Psychiatry: Frameworks for Clinical Training and Practice*, Hoboken. 2017.
 38. Зовкић Доротеја, Насиље путем интенета, завршни рад, Свеучилиште Ј. Ј. Strossmayera у Осијеку, Филозофски факултет, Одсјек за психологију, 2015.
 39. Жунић Цицварић Јелена, Калајџић Кристина, Водич за дигиталну безбедност младих – заштита приватности и спречавање дигиталног насиља, Београдска отворена школа, Београд, 2021.
-

Правни акти

Међународни акти

1. Универзална декларација бр. 217 (III).
2. Уговор о Европској унији („Службени лист ЕУ“, С 202/13).
3. Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/2001.).
4. Конвенција о правима детета („Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“ бр. 15/90 и „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“ бр. 4/96 и 2/97).
5. Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена („Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори“ бр. 11/1981).
6. Конвенција за заштиту права и основних слобода („Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 9/03, 5/05 и 7/05 – испр. и „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 12/10).
7. Конвенција о заштити деце и сарадњи у области међународног усвојења („Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 12/2013-6).
8. Конвенција о високотехнолошком криминалу („Сл. гласник РС“, бр. 19/09).
9. Конвенција о електронском криминалу („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/2001).

10. Конвенција за заштиту лица у вези са аутоматским процесирањем личних података („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 1/92, „Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 11/2005 – др. закон и „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 98/2008 – др. закон и 12/2010).
11. Конвенција за заштиту деце од сексуалне експлоатације и сексуалног насиља („Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 1/2010).
12. Конвенција Међународне организације рада број 182 о најгорим облицима дечијег рада („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/2003).
13. Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације („Сл. лист СФРЈ“, бр. 31/67).
14. Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима (“Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009).
15. Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања („Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 1/2010).
16. Конвенција о сајбер криминалу (“Сл. гласник РС - Међународни уговори“, бр. 19/2009).
17. Закон о дигиталним тржиштима (DMA) и Закон о дигиталним услугама (DSA), доступно на: <https://www.dijalog.net/u-evropskom-parlamentu-usvojena-dva-zakona-za-sigurnije-onlajn-okruzenje/> (приступљено: 02. 09. 2022).
18. Директива о борби против сексуалне злоупотребе и искоришћавања деце и дечије порнографије, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0093> (приступљено: 14. 07. 2022).

19. Директива о непоштеним пословним праксама Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council. Доступно на: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:149:0022:0039:en:PDF> (приступљено: 28. 08. 2022).
20. Директива о аудио-визуелним медијским услугама Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media service. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32010L0013> (приступљено: 25. 08. 2022).
21. Директива ЕУ, доступно на: https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection_en (приступљено: 02. 09. 2022).
22. Оквирна одлука о борби против сексуалног искоришћавања деце и дечије порнографије – Council Framework Decision 2004/68/JHA of 22 December 2003 on Combating the Sexual Exploitation of Children and Child Pornography, OJ L 13, 20. 1. 2004, p. 44.
23. Одлука Европског парламента 854/2005/ЕС Службени лист ЕУ 149 од 11. јуна 2005. године.
24. Резолуција Парламентарне скупштине Савета Европе 1307(2002) о сексуалном искоришћавању деце.

25. Правила ЕУ о заштити података, доступно на: https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/reform_en (приступљено: 02. 09. 2022).
26. Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 7/2002).
27. Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и децом („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/2001).
28. Препорука Комитета министара Савета Европе Р(97) 21 о медијима и промовисању културе толеранције.
29. Препорука Комитета министара Савета Европе (2001)16 о заштити деце од сексуалног искоришћавања.
30. Препорука Комитета министара Савета Европе Р(91)11 о сексуалном искоришћавању, порнографији и проституцији и трговини децом и омладином.
31. Препорука Р(97) 20 државама чланицама о говору мржње.
32. General discussion on the child and the media, доступно на: http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/discussion/child_and_media.pdf (приступљено: 12. 07. 2022).
33. General Comment No. 1: The Aims of Education (article 29) (2001), доступно на: <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/general-comment-no-1-aims-education-article-29-2001> (приступљено: 12. 07. 2022).
34. Саопштење о незаконитим и штетним садржајима на интернету, доступно на: <http://aei.pitt.edu/5895/1/5895.pdf> (приступљено: 14. 07. 2022).

35. Зелени папир о заштити малолетних лица и људског достојанства у аудио-визуелним и информационим системима, доступно на: http://aei.pitt.edu/1163/1/minors_info_soc_gr_COM_96_483.pdf (приступљено: 14. 07. 2022).
36. Кодекс понашања у борби против илегалног говора мржње на интернету (Code of Conduct) Code of Conduct on Countering Illegal Hate Speech, доступно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1135 (приступљено: 03. 09. 2022).
37. Водич о говору мржње Manual on Hate Speech, Council of Europe (2009), доступно на: <https://rm.coe.int/090000168093e395> (приступљено: 25. 08. 2022).

Национални акти

38. Устав Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 98/2006).
39. Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији, доступно на: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/seio/NAC_STRAT_UNDP_2006_gledanje.pdf (приступљено: 13. 07. 2022).
40. Стратегија развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији (“Сл. гласник РС”, бр. 86/2021).
41. Стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља (“Сл. гласник РС”, бр. 80/2020).
42. Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава (“Сл. гласник РС”, бр. 77/2017).

43. Закон о ратификацији конвенције Уједињених нација о правима детета („Сл. лист СФРЈ–Међународни уговори“ бр. 15/90 и „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“ бр. 4/96 и 2/97).
44. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, („Сл. лист СЦГ“ – Међународни уговори, бр. 9/03, 5/05 и 7/05 – испр. и „Сл. гласник РС“ – Међународни уговори, бр. 12/10).
45. Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу, („Сл. гласник РС“, бр. 19/09).
46. Кривични законик РС („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019).
47. Закон о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС).
48. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005).
49. Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима („Сл. гласник РС“, бр. 31/2013).
50. Закон о прекршајима („Сл. гласник РС“, бр. 65/2013, 13/2016, 98/2016 – одлука УС, 91/2019 И 91/2019 – др. закон).
51. Закон о полицији („Сл. гласник РС“, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018).

52. Породични закон („Сл. гласник РС“, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015).
53. Закон о социјалној заштити („Сл. гласник РС“, бр. 24/2011).
54. Закон о здравственој заштити („Сл. гласник РС“, бр. 25/2019).
55. *Закон о електронским комуникацијама* („Сл. гласник РС“, бр. 44/2010, 60/2013 - одлука УС, 62/2014 и 95/2018 – др. закон).
56. Закон о електронским медијима („Сл. гласник РС“, бр. 83/2014, 6/2016 – др. закон и 129/2021).
57. Закон о информационој безбедности („Сл. гласник РС“, бр. 6/2016, 94/2017 и 77/2019).
58. Закон о јавном информисању и медијима („Сл. гласник РС“, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016 – аутентично тумачење).
59. Закон о оглашавању („Сл. гласник РС“, бр. 6/2016 и 52/2019 – др. закон).
60. Закон о електронској трговини („Сл. гласник РС“, бр. 41/2009, 95/2013 и 52/2019)
61. Закон о заштити података о личности („Сл. гласник РС“, бр. 87/2018)
62. Закон о основама система образовања и васпитања („Сл. гласник РС“, бр. 88/2017, 27/2018 - др. закони и 10/2019).
63. Закон о забрани дискриминације („Сл. гласник РС“, бр. 22/2009).

64. *Закон о равноправности полова* („Сл. гласник РС“, бр. 104/2009).
65. *Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала* (“Сл. гласник РС“, бр. 61/2005 и 104/2009).
66. *Закон о раду* („Сл. гласник РС“, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 74/2014, 13/2013 – одлука УС, 113/2017 и 95/2018 – аутентично тумачење).
67. *Уредба о безбедности и заштити деце при коришћењу информационо-телекомуникационих технологија* (“Сл. гласник РС“, бр. 13/2020).
68. *Правилник о Протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање* (“Сл. гласник РС“, бр. 46/2019 и 104/2020).
69. *Правилник о заштити права малолетника у области пружања медијских услуга* (“Сл. гласник РС“, бр. 25/2015).
70. *Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о учешћу деце у оружаним сукобима и Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији, УНИЦЕФ, Београд.*
71. *Општи протокол за заштиту деце од насиља, Министарство рада, запољавања и социјалне политике.*
72. *Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања и Посебни протоколи. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/opsti_protokol_za_zastitu_dece_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja.html (приступљено: 12. 09. 2022).*

73. Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно – васпитним установама, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Београд, 2007.

Интернет извори:

1. *A Parents Guide to Cyberbullying*, доступно на: https://digitalkidsinitiative.com/wp-content/uploads/2012/01/Cyberbully_handout.pdf (приступљено: 04. 09. 2022).
2. Држава не препознаје интернет насиље, доступно на: <http://oradio.rs/sr/vesti/info/drzava-ne-prepoznaje-internet-nasilje-759.html> (приступљено: 02. 09. 2022).
3. Кодекс Телеком Србија, доступно на: <https://mts.rs/Binary/534/Kodeks-korporativnog-upravljanja.pdf> (приступљено: 17. 08. 2022).
4. Кодекс А1 доступно на: https://a1.rs/documents/rs/Code%20of%20Conduct%202017%20_Serbian_srp%20doc.pdf (приступљено: 17. 08. 2022).
5. Кодекс Yettel доступно на: <https://www.yettel.rs/sr/o-yettelu/o-nama/eticki-kodeks/> (приступљено: 17. 08. 2022).
6. Нет Патрола доступно на: <https://netpatrola.rs/> (приступљено: 01. 09. 2022).
7. Паметно и безбедно, доступно на: <https://pametnoibezbedno.gov.rs/> (приступљено: 01. 09. 2022).
8. Инцест траума центар, доступно на: <http://incestrauamacentar.org.rs/> (приступљено: 01. 09. 2022).

9. Фондација Тијана Јурић, доступно на: <https://cnzd.rs/> (приступљено: 01. 09. 2022).
10. Бирај речи, хејт спречи, доступно на: <https://sr-rs.facebook.com/BirajReciHejtSprerci/> (приступљено: 01. 09. 2022).
11. Безбедни клинци, доступно на: <https://a1.rs/bezbedniklinci> (приступљено: 01. 09. 2022).
12. Све боје интернета, доступно на: <https://www.rts.rs/page/tv/sr/story/20/rts-1/2750991/sve-boje-interneta.html> (приступљено: 01. 09. 2022).
13. *InHope*, доступно на: <https://www.inhope.org/EN> (приступљено: 01. 09. 2022).
14. Зауоставимо дигитално насиље, доступно на: <https://www.facebook.com/YettelSrbija/posts/10153449383127209> (приступљено: 01. 09. 2022).
15. Безбедан интернет за целу породицу, доступно на: <https://www.yettel.rs/sr/o-yettelu/o-nama/drustvena-odgovornost/yettel-fondacija/prvi-digitalni-vodic-za-bezbednost-dece-na-internetu> (приступљено: 01. 09. 2022).
16. Оснаживање запослених за подршку школама у заштити ученика од дигиталног насиља, доступно на: <https://mpn.gov.rs/vesti/obuka-zaposlenih-u-obrazovno-vaspitnim-ustanovama-za-zastitu-od-digitalnog-nasilja/> (приступљено: 01. 09. 2022).
17. *Information and resources to curb the problem of cyberbullying*, доступно на: <https://www.ncpc.org/resources/cyberbullying/> (приступљено: 01. 09. 2022).

18. Нацрт закона о правима детета и заштитнику права детета, доступно на: https://rsjp.gov.rs/upload/1591356622717_Nacrt%20zakon.pdf (приступљено: 03. 09. 2022).
19. Како да победиш предатора на интернету у само 10 корака, доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/kako-da-pobedi%C5%A1-predatora-na-internetu> (приступљено: 03. 09. 2022).

„Дитигално насиље – водич за рад са децом и младима“ је настао у жељи да афирмише и оснажи све оне који раде са децом и младима у било којој фази решавања овог проблема, било да се баве едукацијом и превенцијом или правном и социјалном заштитом. Водич се бави темом која још увек није у довољној мери истражена у правној науци, која је актуелна и значајна, која је у експанзији и на чијој се превенцији и примени примера добре праксе тек треба радити. Такође, циљ је и да шира јавност стекне бољи увид у значај заштите деце и младих од дигиталног насиља, као и да се изврши оцена заштите у односу на стандарде у ЕУ. Радом се скреће пажња и подиже свест друштва о озбиљности проблема дигиталног насиља, а све у циљу што безбеднијег окружења за децу и младе.

У циљу лакшег препознавања и разликовања, бавимо се појавним облицима и формама у којима се дигитално насиље може јавити. Водич се осврнуће и на актере који су укључени у процес насиља: жртву и насилника, и указује на врсту и једних и других. Посебна пажња у водичу дата је могућностима превентивне заштите кроз едукацију и јавно заговарање, представљање рачунарских програма за заштиту, алата за пријаву насиља и промотивне кампање.

